

Osmanlı Devleti'nde Eğitimdeki Modernleşmenin Taşraya Yansıması: Akçaâbad Mekteb-i Rüşdiyyesi Örneği

Reflection of Modernization in Education in the Ottoman Empire to the Province: The Case of Akçaâbad Rushdiyye School

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar:
Corresponding author:

Ahmet Güleğ
Trabzon Üniversitesi
ahmetginc@gmail.com

Başvuru / Submitted:
3 Mayıs 2024

Kabul / Accepted:
7 Temmuz 2024

DOI: [10.21021/osmed.1477926](https://doi.org/10.21021/osmed.1477926)

Atıf/Citation:

Güleğ, A. "Osmanlı Devleti'nde Eğitimdeki Modernleşmenin Taşraya Yansıması: Akçaâbad Mekteb-i Rüşdiyyesi Örneği", Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 23 (2024): 169-199.

Benzerlik / Similarity: 11

Öz

Osmanlı Devleti'nde modernleşme sürecinde idari, askeri, eğitim, sosyal ve ekonomik alanlarda birçok reform ve ıslahat hareketi gerçekleşmiştir. Eğitim alanında yapılan reformların taşradaki yansımalarından bir tanesi de günümüz ortaokul seviyesinde eğitim-öğretim faaliyetinde bulunan rüşdiyye mekteplerinin kurulmasıdır. 1869'da yayımlanan Maarif Nizamnamesi'ni müteakip imparatorluk topraklarının dört bir tarafında yeni rüşdiyye mektepleri kurulmuştur. Bu mekteplerden bir tanesi de 1892'de eğitim-öğretime başlayan Akçaâbad Rüşdiyye Mektebi'dir. Akçaâbad Rüşdiyye Mektebi'nin kuruluşu ve gelişimi, mektepte okutulan dersler, öğrenci ve öğretmenlerin nitelik, nicelik ve karşılaştıkları sorunlar bu çalışmanın temel problematğini teşkil etmektedir. Çalışmanın temel amacı bu problematikler ekseninde Akçaâbad Rüşdiyye Mektebi'ndeki eğitim-öğretim uygulama ve pratiğinin nasıl ortaya çıktığı ve gelişim gösterdiğini tespit etmektir. Çalışma çok yönlü bir araştırmayı gerekli kıldığından döneme ait arşiv vesikaları, devlet, vilayet ve maarif salnameleri, nizamnameler ve talimatnamelerde yer alan, mekteple ilgili dolaylı ve dolaysız bilgiler titizlikle incelenerek değerlendirilmiştir. Ayrıca incelenen dönem içerisinde eğitim-öğretim faaliyetlerinde tutulan kayıtlardan elde edilen veriler, çeşitli tablo ve grafiklerle gösterilmiş ve konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalarla da mukayese edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Eğitim-Öğretim, Akçaâbad, Rüşdiyye Mektebi, Maarif.

Abstract

During the modernization process in the Ottoman Empire, many reforms and reform movements took place in administrative, military, educational, social and economic fields. One of the reflections of the reforms in the field of education in the provinces was the establishment of Rushdiyye Schools, which today provide education at the secondary school level. Following the Maârif Nizamnames published in 1869, new Rushdiyye Schools were established all over the empire. One of these schools, Akçaâbad Rushdiyye School, started education in 1892. The establishment and development of the Akçaâbad Rushdiyye School, the courses taught at the school, the quality and quantity of students and teachers, and the problems they faced are the main problematics of this study. The main purpose of the study is to determine how the educational practice in Akçaâbad Rushdiyye School emerged and developed on the axis of these problematics. Since the study required a multifaceted research, the direct and indirect information about the school in archival documents, provincial and educational salnamas, regulations and instructions of the period were meticulously analysed and evaluated. In addition, the data obtained from the records kept in the education and training activities during the period examined were shown in various tables and graphs and compared with previous studies on the subject.

Keywords: Modernisation, Education, Akçaâbad, Rushdiyye School, System of education.

Giriş

Sözlükte; doğru yolu bulup gitmek, akıl ve tedbirde dayanıklı/güçlü olmak, baliğ olmak, iyiyi ve kötüyü (nîk u bed), kâr ve zararı temyiz edecek çağa erişmek anlamındaki “rüşd” kelimesinden türeyen “Rüşdiye”, Osmanlı Devleti’nde ibtidâî/sıbyan mekteplerinden sonra ve idâdî mekteplerinden önce olan eğitim kurumunu ifade etmektedir¹. Rüşdiye mekteplerinin açılmasına zemin hazırlayan eğitim hareketleri II. Mahmud devrinin (1808-1839) sonlarında başlamıştır. 1838’de kurulan Meclis-i Umûr-ı Nâfia, sıbyan/mahalle mektebinin üzerinde “selâfîn-i izâm mektepleri” adıyla yükseköğretime öğrenci yetiştirecek orta öğretim kurumlarının açılmasını ve çalışmalarını yürütmek üzere de Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti’nin kurulmasına karar verdi². Nezaretin başkanlığına İmamzâde Esad Efendi, Başkâtipliğine de Mehmed Lâtif Efendi tayin edildi³. Nezaretin temel amacı; geleneksel Osmanlı medrese anlayışından farklı ve modernleşme hareketlerine paralel olarak devletin ve toplumun değişen ihtiyaçları doğrultusunda eğitim kurumları tesis etmektir⁴. Nezâret bünyesinde açılacak sıbyan mekteplerinin devamı niteliğinde olan mektebe, mekteb-i sanî (ikinci mektep) isminin verilmesi düşünülmüşse de II. Mahmud, çocukların buluş çağına gelinceye kadar bu mekteplerde okuyacaklarını ve buradan mezun olduktan sonra rüşdlerinin artık sabit olacaklarını ifade ederek, mektep adının “Rüşdiye” olmasını uygun görmüştür⁵. Fakat Nezâret, sadece Bâbîâli bürokrasisine memur yetiştirmek için Mekteb-i Maârif-i Adliyye (1839) ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye’nin (1839) kurulması ile yetinerek modern eğitimin verileceği rüşdiye mekteplerini açmakta yetersiz kaldı⁶. Bu iki okul, 1838 yılında Meclis-i Vâlâ tarafından kurulması kararlaştırılan rüşdiye mekteplerinin ilk örnekleri olmuştur⁷.

Tanzimat Dönemi’ne (1839-1876) gelindiğinde Sultan Abdülmecid (1839-1861), eğitim noktasında istenilen gelişmelerin gerçekleşmemesi üzerine 1845’te Meclis-i Vâlâ’yı ziyaret ederek, eğitimde yeni düzenlemeleri planlamak için maârif-simat (irfanlı, bilgili) şahıslardan müteşekkil olan bir Meclis-i Muvakkat’ın (Geçici Komisyon) kurulmasını istemiştir⁸. 13 Mart 1845’te Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi’nden Melekpaşazâde Abdulkadir Bey başkanlığında kurulan geçici komisyon; Osmanlı Devleti’nde eğitim-öğretim basamaklarını sıbyan, rüşdiye ve Darülfünun olmak üzere üç dereceye ayırmıştır. Komisyon aynı zamanda rüşdiyeleri darülfünuna öğrenci hazırlayan okullar olarak tanımlamıştır⁹. Harbiye, bahriye, mühendishane ve tıbbiye gibi okullara girebilmek için de orta öğretimin ilk basamağı olan rüşdiye mektebinden mezun olmak gerekliydi¹⁰. Geçici komisyon, rüşdiyelerin ıslahını, mekteplerin müfredat ve nizamlarını düzenlemek ve okulların eğitim problemleri ile daimi surette ilgilenmesi amacıyla Meclis-i Maarif-i Umûmiye’nin kurulmasına

¹ Mehmed Salâhî, “Rüşd”, *Kâmûs-ı Osmânî*, III (İstanbul: Mahmud Beg Matbaası, 1313), 460; Şemseddin Sami, “Rüşdiye”, *Kâmûs-ı Türki* (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317) 664.

² Cemil Öztürk, “Rüşdiye”, TDV İslâm Ansiklopedisi, XXXV (İstanbul 2008), 300.

³ Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991), 42.

⁴ Cavit Binbaşoğlu, *Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 35; Ayşegül Altınova Şahin, *Osmanlı Devleti’nde Rüşdiye Mektepleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 26.

⁵ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, I-II (İstanbul: 1977), 384; M. Zeki Pakalın, “Rüşdiye”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004), 67-68.

⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2021)* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021), 148-149.

⁷ Sevim Ceylan Dumanoğlu, “Osmanlı Devleti Tanzimat Dönemi Eğitim Faaliyetleri”, *Türk Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Kılınç ve Songül Keçeci Kurt (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2019), 136.

⁸ *Takvim-i Vekâyi*, Def’a 280, 12 Muharrem 1261/21 Ocak 1845, 1.

⁹ *Takvim-i Vekâyi*, Def’a 303, 27 Receb 1262/21 Temmuz 1846, 2.

¹⁰ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1964), 42.

karar verdi. Meclis-i Maarif-i Umûmiye ilk iş olarak II. Mahmud devrinde kurulmuş olan Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti'ni, Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti'ne dönüştürerek nazırlığına Şeyhzâde Esad Efendi ve muavinliğine de Kemal Efendi'yi tayin etti¹¹. Şeyhzâde Esad Efendi ve muavini Kemal Efendi, ilk olarak mekteplerin vakıf gelirleri, yer ve mevkileri ile aksaklıklarını tespit etmekle göreve başladılar. Ayrıca maiyetlerine rüşdiye mekteplerini her gün gezip nizamların nasıl uygulandığını denetlemekle görevli bir müfettiş ve bir müfettiş yardımcısı, mektep hocalarından yeterli ve liyakatli olanları imtihan ve tespit etmek üzere iki mümeyyiz, mekteplerde ortaya çıkan günlük hadiseleri bildirmekle görevli bir jurnal kâtibi ve gerektiğinde hocaları çağırmak üzere iki hademe tayin edildi. Bu şekilde teşkil edilen nezaretin kadrosu, mekteplerin öğrenim süreleri, mekteplere alınacak öğrencilerde aranan nitelikler ve okutulacak dersleri belirledi¹².

Şeyhzâde Esad Efendi, bir yıl sonra Meclis-i Maârif riyasetine tayin edilince yerine yardımcısı Kemal Efendi Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti nazırlığına getirildi¹³. Kemal Efendi, Osmanlı Devleti'nde eğitsel modernizasyonu gerçekleştirmek için radikal adımlar atılması gerektiğine inanmaktaydı. Bu amaçla 1847 yılı başlarında masraflarını kendisi üstlenerek İstanbul'da ilk kez pilot okul olarak iki rüşdiye mektebini açtı. 1848-1849 yılları arasında yine İstanbul'da beş yeni rüşdiye mektebinin ve bu mekteplere öğretmen yetiştirmesi amacıyla kurulan Darulmuallimin'in açılmasında etkin roller üstlendi¹⁴.

İstanbul'da rüşdiyelerin sayısı arttıktan sonra Meclis-i Maarif-i Umûmiye'nin kararı ve 2 Haziran 1853 tarihli Padişah iradesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer vilayetlerinde de rüşdiye mektepleri açılmaya başlandı. İlk etapta İmparatorluğun Avrupa topraklarında İşkodra, Edirne, Yanya, Berat, Prezrin, Delvine, Sofya, Şumnu, Yenişehir, Selanik, Filibe, Ruscuk, Vidin, Üsküb, Manastır vilayetlerinde, Anadolu'da ise Konya, Ankara, Bursa, Trabzon, Erzurum, Kastamonu, İzmir vilayetlerinde, Kıbrıs adasında Lefkoşe'de, Girit adasında Kandiy'e'de ve Midilli adasında rüşdiyelerin açılması kararlaştırıldı¹⁵.

Islahat Fermanı'nın (28 Şubat 1856) ilanını müteakip daha önce adı Nezâret olsa da hükmen bir müdürlük olarak görev yapan Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti'nin ismi, Maârif-i Umûmiye Nezâreti'ne dönüştürüldü (29 Nisan 1857). Nezaretin Nazırlığına Meclis-i Âli-i Tanzimat azalarından Sami Abdurrahman Paşa, Mektupçuluğuna Sadaret Muavini Raşid Efendi (Ayıntabizâde), Müsteşarlığına ise meclis-i maarif azalarından Hayrullah Efendi tayin edildi¹⁶. Nezâret'in açılması, eğitimi yaygınlaştırmak ve bir merkezden kontrol edilmesini sağlamak adına atılan önemli bir adımdır¹⁷. Eğitimin taşrada da yaygınlaşması beraberinde bina yapımı, öğretmen bulma ve benzeri sorunları da getirmişti. Bu nedenle vilayet merkezlerinde eğitim ve öğretim işleriyle ilgilenmek üzere Maarif Meclisleri kurulmaya başlandı. Maarif Meclisleri, rüşdiye,

¹¹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993), 64; Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, 53-54.

¹² Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)* (İstanbul: Eren Yayınları, 1993), 235.

¹³ Necdet Sakaoglu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), 82.

¹⁴ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 65-66; Atilla Çimer, "Öğretmen Yetiştirme Tarihi ve Güncel Gelişmeler", *Eğitime Giriş*, ed. Haluk Özmen ve Durmuş Ekiz (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2020), 275.

¹⁵ Muammer Demirel, "Türk Eğitim Modernleşmesinde Rüştiye Mektepleri", *Türkler Ansiklopedisi*, 15 (Ankara 2002), 52.

¹⁶ Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nafi, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilatı ve İcratı*, Musahhihi: Mehmed Âli ibn Kemal (Matbaa-i Amire, 1338), 66.

¹⁷ Mustafa Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası* (Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2015), 69.

kütüphane ve benzeri eğitim-öğretim kurumlarının açılması ile ilgili kararlar alıp hükümete sunmakla da görevliydi¹⁸. 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi ile rüşdiyeler artık tam bir düzene kavuşturulmuştur. Nizamnameye göre; her beş yüz haneli kasabada, vilâyetlerin Maarif Sandıkları tarafından masrafları karşılanmak üzere, Meclis-i Kebîr-i Maarif Dairesi tarafından planları yapılacak olan birer rüşdiye binası inşa olunacak ve talebe sayısına göre bir veya iki muallim ve ayrıca bir mubassır (gözetmen) ve bir de hademe vazifelendirilecektir. Öğretim süresi dört yıl olarak tespit edilen rüşdiye mekteplerinden mezun olanlar imtihanla bir üst okul olan “ıdadî”ye kabul edilecekti¹⁹.

II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), Osmanlı Devleti’nde eğitimin kurumsallaşması açısından en önemli evre olarak görülmektedir. Bu dönemde; Maarif-i Umûmiye Nezareti merkezî bir eğitim bakanlığı olarak yeniden düzenlenmiş ve her düzey okul sayısında ve okullaşma oranında (cemaat ve yabancı okulları da dâhil) en çok artış bu dönemde olmuştur²⁰. 1879’da yapılan düzenleme ile Maârif merkez teşkilatı beş daireye ayrılmıştır. Bu dairelerden bir tanesi olan “Mekâtib-i Rüşdiye Dairesi”, rüşdiyelerin ıslâhı, programlarının yapılması ve öğretmenlerin teftişi ile ilgilenmekteydi. Dairenin müdürlüğüne dönemin en iyi maarifçisi olan Selim Sabit Efendi tayin edildi²¹. Abdülhamid idaresinde imparatorluğun 29 vilayet, 6 mutasarrıflık ile esas Türkiye kısmındaki birçok kaza merkezinde rüşdiye mektepleri kuruldu.²² Kaza merkezlerinde kurulan

¹⁸ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), 287.

¹⁹ *Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi*, (Matbaa-i Amire, 24 Cemaziyelevvel 1286), 8-11; Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim”, *Osmanlı Uygarlığı*, ed. Halil İnalçık ve Günsel Renda (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009), 373; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2008), 509.

²⁰ Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri 1839-1924”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, ed. Halil İnalçık ve Şevket Pamuk (Ankara: T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 2000), 133; Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma* (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003), 367.

²¹ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), 96.

²² Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev., Metin Kıratlı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993), 180. Bu dönemde açılan veya faaliyette olan bazı rüşdiye mektepleri için bk. Mithat Aydın, “Denizli’de Rüşdiyelerin Kuruluşu ve Gelişimi,” *Bellekten* 75/274 (2011): 815-844; Ali Fuat Örenç, “Silvan Rüşdiye Mektebi ve Tedrisati”, *Sultanlar Şehri Silvan, (Eğitim-Kültür-Medeniyet)*, ed. Oktay Bozan, Mutlu Saylık, İbrahim Tavukçu ve Burak Kazan (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021), 1-34; Oktay Bozan, “Osmanlı Modernleşme Döneminde Cüngüş Nahiyesinde Rüşdiye Mektebi,” *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi* 1/6 (2021): 43-59; Hatip Yıldız ve Abdullah Cengiz, “Osmanlı Modernleşme Döneminde Bozok Yozgat Sancağı’nda Açılan Rüşdiye Mekteplerinin Durumu,” *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19 (2017): 93-110; Abdullah Cengiz ve Mehmet Karataş, “Ayaş Rüşdiye Mektebi,” *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24 (2020): 105-116; Tahir Bilirli, “Osmanlı Devleti’nde Modern Eğitim Kurumlarından Rüşdiye Mektepleri: Çaycuma Rüşdiye Mektebi Örneği,” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 10/4 (2021): 3834-3852; Ahmet Kısa, “Osmanlı Modern Eğitim Anlayışının Taşraya Yansımalarına Bir Örnek: Tefenni Rüştiye Mektebi,” *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 56 (2022): 151-166; Sadık Çetin, “Osmanlı Taşrasında Bir Eğitim Kurumu: Gostivar Mekteb-i Rüşdiyesi,” *Turkish Studies* 17/6 (2022): 1297-1311; Bilal Altan, Cizre Kazası Rüşdiye Mektebi”, *Tarihin İzinde Bir Ömür Prof. Dr. Nuri Yavuz’a Armağan*, ed. Necdet Hayta, Bahattin Demirtaş ve Mustafa Can (Ankara: Berikan Yayınevi, 2019), 64-84; Özlem Muraz Budak, “Ayıntap Kazası Eğitim Kurumları (1839-1876),” *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5/17 (2018): 277-294; Ahmet Nalci, “Osmanlı Eğitiminde Modernleşme Gayretlerinin Taşraya Yansımaları: Adıyaman, Besni ve Kâhta Erkek Rüşdiyeleri Örneği,” *Tarih ve Gelecek Dergisi* 7 (2021): 33-61; Ünal Taşkın, “Ayıntap Rüşdiyesi,” *Gaziantep Üniversitesi Ayıntap Araştırmaları Dergisi* 3 (2020): 53-63; Danyal Tekdal, “Osmanlı Modernleşme Döneminde Bir Taşra Okulu: Malatya Erkek Rüşdiyesi (1870-1899),” *Şarkiyat* 12/3 (2020): 369-409; Yurda Demirel, “Bayburt’ta Modern Bir Eğitim Kurumu Bayburd Rüşdiyesi,” *Erdem* 73 (2017): 43-64; Sacit Uğuz ve Yakup Karataş, “Tarsus Rüşdiyesi’nden Misak-ı Millî İlkokulu’na Bir Okulun Gelişimi ve Dönüşümü,” *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10/22 (2013): 47-64; İlkay Erken, “II. Abdülhamid Devri’nde İşkodra Vilayetinde Rüşdiyeler,” *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 10/2 (2021): 463-507; Biray Çakmak ve Buket Gökçeoğlu, “Milas Kazası Erkek Rüştiye Mektebi,” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)* 25 (2016): 41-64; Selma Turhan Sarıköse, “Bartın Rüştiye Mektebi,” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 9/5 (2020): 3126-3147; Ali Rıza Gönüllü, “Alanya Rüşdiye Mektebi (1861-1913),” *Erdem*, 0/73 (2017): 65-88; Özden Özgen, “Cumhuriyet Öncesi Hakkâri’de Eğitim,” *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10/23 (2018): 27-47.

rüşdiye mekteplerinden bir tanesi de Akçaâbad kazasında kurulmuştur. Aşağıda ayrı başlıklar altında Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nin kuruluşu, gelişimi, öğrenci ve öğretmen durumları ve mektepte okutulan dersler incelenecektir.

1. Akçaâbad Rüşdiye Mektebi

1.1. Kuruluş ve Gelişim

Karadeniz kıyısında, Trabzon şehrinin 15 km kadar batısında yer alan Akçaâbad, XIX. yüzyılda bugünkü Vakfikebir, Çarşıbaşı, Beşikdüzü ve Şalpazarı ilçelerini, hatta Trabzon merkez ilçeye bağlı bazı köyleri de kapsayan, sancağın büyük kazalarından biri idi. Limanı, kalabalık nüfusu, mısır, tütün, çeşitli sebze ve meyve tarımı, hayvancılık ve balıkçılığın yanı sıra ticaretin nispeten canlı olduğu yerleşim yerlerindendi. Şehrin hinterlandı oldukça geniş olup güney-kuzey istikametinde akan derelerin oluşturduğu vadilere kurulu çok sayıda köy bulunmaktaydı²³. XIX. yüzyılın ortalarında kendisine bağlı nahiye ve köylerle beraber kazanın toplam hane sayısı 4.858 idi²⁴. 1869 tarihli Maarif Nizamnamesi'nin yayımlanmasını müteakip yapılan nüfus sayımında 1870-1871 yıllarında 22.386, 1880-1881 yılları arasında ise 6.750 hane ve 18.347 nüfusa sahip olması, kazanın bir rüşdiye mektebinin kurulması için gerekli şartlara²⁵ haiz olduğunu göstermektedir²⁶.

Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nin kuruluşu ile ilgili ilk bilgilere dönemin Trabzon vilayeti maarif müdürü Mehmed Celâl Efendi'nin Rize taraflarında bulunduğu sırada Viçe (Fındıklı/Rize) ve Atina'da bulunan rüşdiye mekteplerini tahkik etmesiyle ilgili raporundan ulaşılmaktadır. 20 Şubat 1890 tarihli rapora göre Viçe ve Atina Rüşdiye Mektepleri, aşırı düzensiz bir halde olup, mekteplerin bulunduğu mevki eğitim öğretime elverişli değildir. Toplamda 30-40 öğrencisi bulunan bu mekteplerin lağvedilerek ödeneklerinin bir kısmının bu sırada Akçaâbad'ta inşaatı tamamlanmak üzere olan rüşdiye mektebine aktarılması Maarif Nezâreti'nden istenmekteydi²⁷. Yine mektebin kuruluşuyla ilgili Mehmed Celâl Efendi, Vakfikebir kazasında bulunan rüşdiye mektebine ait öğrenci devam cetvellerini incelediğini ve ortalama 21 öğrencinin bu okula devam ettiğini daha fazla öğrenci alımına mektebin elverişli olmadığını belirterek, mektebin lağvını ve tahsisatının 1-2 aya kadar inşaatı tamamlanacak olan Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'ne aktarılmasını Maarif Nezâreti'ne bildirmiştir. Mehmed Celâl Efendi, Akçaâbad'ın hem büyüklüğü hem de halkının maarife olan meyl ve muhabbetlerinin fevkalade olduğunu da ifade etmiştir²⁸. Akçaâbad Rüşdiye Mektebi, yaklaşık üç yıl süren bir inşaatın ardından nihayet resmî olarak 28 Mart 1892 tarihinde

²³ Ali Cevad, *Memâlik-i Osmaniyyenin Tarih ve Coğrafya Lûgati*, Kısım-1 evvel (Der-saadet: Mahmud Bey Matbaası, 1313) 19; Ali Rıza, *Atlaslı Memâlik-i Osmaniyye Coğrafyası*, Kısım-1 Sâni (İstanbul: Mühendishane-i Berr-i Hümayun Matbaası, 1318) 20; Abdullah Saydam, "XIX. Yüzyılda Reform İhtiyacının Taşradaki Yansımalarına Bir Örnek: Akçaâbad Kazası," *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* XXI/21 (2001): 175-176.

²⁴ Necmettin Aygün, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Yapı," *Karadeniz Araştırmaları* 5/17 (2008): 86.

²⁵ 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin 18. maddesine göre; "beş yüz hâneyi mütecâviz olan bir kasaba ahali si sırf İslâm ise yalnız İslâm ve sırf Hıristiyan ise yalnız Hıristiyan için birer mekteb-i rüşdiye olacaktır ve eğer ahali si muhtelit ise İslâm için başka ve Hıristiyan için başka birer mekteb-i rüşdiye yapılacaktır ve bu vechile muhtelit kasabada mekteb-i rüşdiyesi olacak sınıf-ı ahalinin adedi yüz hânedan ziyade olmak lâzımdır ve sair sunûf-ı gayr-ı müslime hakkında bu kaide câridir". Bk. *Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi*, madde 18 (Matbaa-i Amire: 24 Cemaziyevvel 1286), 8.

²⁶ Zeynel Özlü ve Kerim Tiryaki, "Osmanlı Döneminde Akçaabat'ta Sosyo-Ekonomik Durum (1869-1904)," *Uluslararası Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu* 1 (İstanbul: Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, 2019) 889.

²⁷ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiyye Kalemi [MF.İBT]*, 25/18.

²⁸ BOA, *Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF.MKT]*, 127/70.

açılmıştır²⁹. Mektebin açılış törenine Trabzon Vilayeti Valisi, memurlar, memleketin ileri gelenlerinden meydana gelen büyük bir kalabalık, müslim ve gayrimüslim mekteplerin öğrencileri ve sayıları binleri bulan bir ahalî kitlesi katılmıştır. Trabzon Maarif Müdürü Mehmed Celâl Efendi, okul açılışının dualar eşliğinde yapıldığını ifade ederek daha önce böyle görkemli ve gösterişli bir açılışa şahit olmadığını belirtmiştir. Mektebin inşaatında kullanılan taş ve kireç gibi inşaat malzemeleri gayet kaliteli olup, zamana karşı dayanıklıdır. Mektebin inşaatında hiçbir masraf ve fedakârlıktan kaçınmadığını ifade eden Mehmed Celâl Efendi, mektebin büyük şehirlerde yapılacak olan mektep inşaatlarına dahi örnek teşkil edeceğini ifade etmiştir. Mektebin inşa edildiği arsaya herhangi bir ücret verilmediği halde 110 bin kuruşa yakın masrafının olması, ne derece mükemmel bir şekilde inşa edildiğini göstermektedir³⁰. Mektebin açılışını müteakip Trabzon ulemasından olup maarifperverliği ile tanınan daire-i hükümet imamı Hafız Salim Efendi³¹, Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'ne bir adet müzehheb tuğra-yı hümayun hediye etmiştir³². Okulun inşasında büyük yardımları olan Akçaâbad ahalisi ayrıca okulun çevresindeki arazileri öğrencilerin teneffüs vakitlerinde dinlenebilmeleri için mektebe vakfetmişlerdir³³.

Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nin açılışını müteakip 1893 yılında Trabzon Maarif Müdürlüğü vilayet genelindeki rüşdiye mekteplerinin mevcut durumlarını tespit üzere bir çalışma başlatmıştır. Çalışma ile Akçaâbad Rüşdiye Mektebi dâhil Vilayete bağlı diğer kaza ve nahiyelerde mevcut olan rüşdiye mektepleri ve bu mekteplerdeki öğretmen ve öğrencilerin sayıları, mekteplerin ehemmiyet derecelerine göre tespit edilmiştir³⁴. Aşağıdaki tabloda 1893 yılında Trabzon Maarif Müdürlüğü'ne bağlı kaza ve nahiyelerdeki rüşdiye mekteplerinin mevcut durumları yer almaktadır.

Tablo 1: Trabzon Maarif Müdürlüğü'ne bağlı rüşdiye mektepleri (1893)

Yerleşim birimi	Mevcut mekâtib-i rüşdiyyenin âdedi	Mevcut mualliminin âdedi	Şakirdânın âdedi	Derecesi
Rize Mekteb-i Rüşdiyyesi	1	5	71	1
Gümüşhane Mekteb-i Rüşdiyyesi	1	5	83	1
Ordu Mekteb-i Rüşdiyyesi	1	4	74	1
Giresun Mekteb-i Rüşdiyyesi	1	5	81	1
Görece Mekteb-i Rüşdiyyesi	1	3	127	1
Çarşamba Mekteb-i Rüşdiyyesi	1	4	85	1
Tirebolu Mekteb-i Rüşdiyyesi	1	4	91	2
Akçaâbad Mekteb-i Rüşdiyyesi	1	3	31	2

²⁹ BOA, *MF.MKT*, 139/23; *Maarif-i Umûmiye Nezareti Celilesi idaresinde bulunan mekâtib-i ibtidâiye, darümuallimin şubeleri, mekâtib-i rüşdiyye, idadiye, âliye ile mekâtib-i husûsiye ve ecnebiyenin ve Dersâadet'de tahrîri icrâ kılınan ve taşrada mevcûd bulunan kütüphanelerin istatistiği: 1311-1312 sene-i dersiyeye-i maliyesine mahsustur* (Darülhilafetü'l-Âliyye: Matba-yı Amire, 1318) 37; Albayrak'a göre; Akçaâbad Rüşdiye Mektebi, Bağdatlıoğlu Ahmed Efendi'nin başışladığı arsa üzerinde, Serdarzâde Mustafa Ağa'nın önyak olması ve ilçe halkının maddi yardımlarıyla inşa edilmiştir. İnşaatına 19 Mayıs 1886'da başlanmış ve 1889 yılının sonlarına doğru mektebin inşaatı tamamlanarak hizmete girmiştir. Bk. Hüseyin Albayrak, *Trabzon Milli Eğitim Tarihi* 3 (İstanbul: T.C. Trabzon Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları, 2008) 1270.

³⁰ BOA, *MF.MKT*, 139/23; *Salname-i Trabzon* (Trabzon: Trabzon Vilayeti Matbaası, 1309) 04.

³¹ Ahmet Köksal, "Vilayet Salmelerine Göre Trabzon'da Dini Hayat (1869-1905)", *1. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu* II, ed. Şenol Saylan ve Betül Saylan (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016) 732.

³² BOA, *MF.MKT*, 138/69.

³³ BOA, *MF.MKT*, 252/19.

³⁴ BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e)*, 1389/41.

Ünye Mekteb-i Rüşdiyyesi	1	2	32	2
Bafra Mekteb-i Rüşdiyyesi	1	5	87	2
Fatsa Mekteb-i Rüşdiyyesi	1	3	61	2
Atina ³⁵ Mekteb-i Rüşdiyyesi	1	2	56	2
Perşembe Mekteb-i Rüşdiyyesi	1	2	35	3
Hapsamana ³⁶ Mekteb-i Rüşdiyyesi	1	3	71	3
Bolaman Mekteb-i Rüşdiyyesi	1	2	42	3
Akköy Mekteb-i Rüşdiyyesi	1	4	50	3
Arhavi Mekteb-i Rüşdiyyesi	1	4	52	3
Viçe ³⁷ Mekteb-i Rüşdiyyesi	1	2	53	3

Devletin imkânları, Trabzon Maarif Müdürü Mehmed Celâl Efendi'nin gayretleri ve ahalinin yardımları ile inşası tamamlanıp eğitim-öğretim faaliyetine başlanan Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'ne öğrencilerin teneffüs vakitlerinde dinlenebilmeleri için çevresindeki araziler vakfedilmişti. Bu sırada kazanın Maarif Komisyonu Başkanlığı'nda bulunan Bağdatlıoğlu İbrahim Efendi'nin sahte tapular düzenleyerek okulun arazilerine el koymak istediği, hatta okula ait bazı arazilerin çevresini sahur vaktinde çevirdiği ve bu durumun eğitim-öğretimi olumsuz etkilediği Kazancızâde Ahmed, Hacı Musazâde Hasan, Serdarzâde Mehmed ve Kâmilzâde Mesud Efendiler tarafından 22 Mart 1895 tarihinde Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir³⁸. Bu tarihten yaklaşık sekiz ay sonra (12 Kasım 1895) Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nde eğitim-öğretime ara verilmiştir. Mektebin eğitim-öğretime ara vermesinin nedeni bu sırada Akçaâbad'a gelen redif taburuna mektebin tahsis edilmesidir. Konu ile ilgili Akçaâbad kazası Kaymakamı Mehmed Bey'in Akçaâbad Mekteb-i Rüşdiyyesi Muallim-i Evvelliği'ne yazdığı tezkiresinde; redif askerlerinin rahat bir şekilde konaklayabilecekleri bir yer bulunmadığından mektebin bir an önce tahliye edilerek askerlerin oraya yerleştirilmelerinin vilayet tarafından kendisinden istendiğini ifade etmiştir. Mektebin bu şekilde redif taburuna tahsis edilmesi konusu Meclis-i Maarif-i Kebir'de görüşülmüştür. Meclis, mektepte eğitim-öğretim gören öğrencilerin derslerinden geri kalmamaları için bir an önce münasip bir yerin bulunmasını Trabzon Vilayeti ve Akçaâbad Kaymakamlığı'ndan istemiştir³⁹.

Mektebin Redif Taburu olarak kullanıldığı sırada eğitim-öğretimin nasıl ve nerede icra edildiği bilinmemektedir. 3 Şubat 1896 tarihinde Trabzon Maarif-i Umûmiye Müdürlüğü'nden Maarif-i Umûmiye Nezareti'ne gönderilen belgede; redif askerlerinin barınması için mecburen eğitim-öğretime ara verilen Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nde bulunan bir miktar askerın başka mahalleye nakledildiği, mektepte kalmaya devam eden diğer askerlerin de medreselere dağıtılması konusunda Redif Kumandanlığı'na müracaat edildiği ifade edilmiştir. Gelişen bu durumlar üzerine mektep, gerekli tadilat ve tamirat işlemlerinin 3-5 gün içerisinde tamamlanmasından sonra eğitim-öğretime tekrar açılmıştır⁴⁰.

³⁵ Günümüzde Rize iline bağlı Pazar ilçesidir.

³⁶ Günümüzde Ordu iline bağlı Gököy ilçesidir.

³⁷ Günümüzde Rize iline bağlı Fındıklı ilçesidir.

³⁸ BOA, *MF.MKT*, 252/19.

³⁹ BOA, *MF.MKT*, 304/9, 1-2.

⁴⁰ BOA, *MF.İBT*, 49/81.

Akçaâbad Rüşdiye Mektebi, 1916 yılında meydana gelen bir yangında tamamen yanmış bu nedenle de 1916-1919 yılları arasında mektepte eğitim-öğretim yapılmamıştır. Ahalinin yardımlarıyla 1919’da tamir edilen mektep, günümüzde Akçaâbad merkez ilköğretim okuluna bağlı anaokulu olarak kullanılmaktadır⁴¹.

1.2. Okul İdaresi

Osmanlı Devleti’nde taşrada yer alan rüşdiye mektebinin genel sorumlusu muallim-i evvel (birinci öğretmen/başöğretmen) idi. Muallim-i evvel, öğrencilerin terbiyesinden, eğitim-öğretim faaliyetlerinin belirlenen programlar çerçevesinde yürütülmesinden ve eğitimle ilgili kanun ve yönetmeliklerin uygulanmasından sorumlu idi⁴². Muallim-i evvel dışında, muallim-i sâni ve diğer ders muallimlerinin dışında okulun asayiş, düzen ve temizliğinden sorumlu olan bevvâb ve mubassır isimli görevliler de bulunmaktaydı⁴³.

Akçaâbad Rüşdiye Mektebi’nin resmi olarak 28 Mart 1892 tarihinde açılmasını müteakip muallim-i evvellik görevinde ilk olarak İhsan Efendi bulunmuştur⁴⁴. 1894 yılına gelindiğinde mektebin muallim-i evvelliğine Mehmed Efendi tayin edilmiştir. Aynı yıl mektebin bevvâblık görevi Reşid Ağa’dadır⁴⁵. Aşağıdaki tabloda mektepte görev yapmış olan diğer Muallim-i evveler ve Muallim-i sâniler yer almaktadır.

Tablo 2: Akçaâbad Rüşdiye Mektebi idarecileri (1895-1913)

İsmi	Görevi	Görev Yılı	Maası	Geldiği Yer	Gittiği Yer	Gidiş Nedeni
Mehmed Rüşdü Efendi ⁴⁶	Muallim-i Evvel	1895-1896				
Ahmed Hamdi Efendi ⁴⁷	Muallim-i Evvel	1896-1898	600	Görelle	Çarşamba	
Abdullah Feyzi Efendi ⁴⁸	Muallim-i Evvel	20 Ekim 1898-1899	400	Hopa	Abana	İstifa
Mustafa Asım Efendi ⁴⁹	Muallim-i Evvel	13 Kasım 1899-1904	250	Fatsa		
Mehmed Emin Efendi ⁵⁰	Muallim-i Sâni	1900				

⁴¹ İlkay Canan Okkalı ve Sevgi Çakmak, “Rüşdiye Mektepleri: Akçaabat Mektebi Rüşdiye Örneği”, *Uluslararası Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 1* (İstanbul: Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 839-840.

⁴² Uğur Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 7.

⁴³ Altınova Şahin, *Osmanlı Devleti’nde Rüşdiye Mektepleri*, s.210.

⁴⁴ BOA, *MF.MKT*, 176/120; BOA, *MF.MKT*, 178/142; *Salname-i Trabzon*, (Trabzon: Trabzon Vilayeti Matbaası, 1311), 201.

⁴⁵ BOA, *MF.İBT*, 38/4.

⁴⁶ BOA, *MF.MKT*, 336/52; *Salname-i Trabzon* (Trabzon: Trabzon Vilayeti Matbaası, 1313), 196.

⁴⁷ BOA, *MF.MKT*, 282/62, 3; *Salname-i Trabzon*, (Trabzon: Trabzon Vilayeti Matbaası, 1316), 291; *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiyye* (Matbaa-i Amire, 1316), 1108.

⁴⁸ BOA, *MF.MKT*, 428/52, 5; BOA, *MF.MKT*, 437/54, 16; *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiyye* (Matbaa-i Amire, 1317), 1290.

⁴⁹ BOA, *MF.MKT*, 472/35, 3; *Salname-i Trabzon* (Trabzon Vilayeti Matbaası, 1318), 187; *Salname-i Trabzon* (Trabzon Vilayeti Matbaası, 1319), 117; *Salname-i Trabzon* (Trabzon Vilayeti Matbaası, 1320), 198; *Salname-i Trabzon* (Trabzon Vilayeti Matbaası, 1321), 374; *Salname-i Trabzon* (Trabzon Vilayeti Matbaası, 1322), 317; *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiyye* (Matbaa-i Amire, 1318), 1461; *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiyye* (Matbaa-i Amire, 1319), 1901; *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiyye*, (Matbaa-i Amire, 1321), 601.

⁵⁰ *Salname-i Trabzon* (Trabzon Vilayeti Matbaası, 1318), 187; *Salname-i Trabzon* (Trabzon Vilayeti Matbaası, 1320), 198; *Salname-i Trabzon* (Trabzon Vilayeti Matbaası, 1321), 374; *Salname-i Trabzon* (Trabzon Vilayeti Matbaası, 1322), 317; *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiyye*, (Matbaa-i Amire, 1318), 1461; *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiyye* (Matbaa-i Amire, 1319), 1901; *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiyye* (Matbaa-i Amire, 1321), 601.

Mustafa Efendi ⁵¹	Muallim-i Evvel	22 Nisan 1907		Dersaadet	İstifa
Ali Efendi ⁵²	Muallim-i Evvel	29 Temmuz 1908	500		
Ali Rıza Efendi ⁵³	Muallim-i Sâni	1909		Daruşşafaka	Nakil
Hüseyin Avni Efendi ⁵⁴	Muallim-i Sâni	16 Şubat 1909		Torul	
Mehmed İzzet Efendi ⁵⁵	Muallim-i Evvel	13 Mart 1909			
Hafız Ali Efendi ⁵⁶	Muallim-i Sâni	29 Aralık 1909	500		
Batumlu Mehmed Faik Efendi ⁵⁷	Muallim-i Evvel	23 Eylül 1911	500	İlk Atama	
Mehmed Faik Efendi ⁵⁸	Muallim-i Evvel	26 Eylül 1913	500		

1.3. Dersler ve Ders İçerikleri

Rüşdiyeler ilk açıldıklarında eğitim-öğretim süreleri dört yıl olarak belirlenmiş, 1850’de Darulmaârifin açılmasıyla birlikte bu süre 6 yıla çıkarılmış, 1863’te 5, 1869’da yayımlanan Maârif-i Umûmîye Nizamnamesinin 23. maddesiyle 4 ve son olarak 1892’de 3 sene olmuştur⁵⁹. Akçaâbad Rüşdiye Mektebi’ndeki eğitim süresi incelendiğine 1894’te eğitim öğretim süresinin 4 sene olduğu tespit edilmiştir⁶⁰. Döneme ait üç aylık hülâsa cetvelinde dört sınıf yer aldığı halde birinci sınıfa ait derslere yer verilmemiştir. Aşağıdaki tabloda 1894 yılında Akçaâbad Mekteb-i Rüşdiyesi’nde sınıfların düzeylerine göre verilen dersler yer almaktadır.

Tablo 3: Akçaâbad Rüşdiye Mektebi’nde verilen dersler ve ders içerikleri (1894)⁶¹

Sınıf	Dersin Adı	Dersin içeriği
Sınıf-ı Sâni (İkinci Sınıf)	Dürr-i Yektâ Kur’an-ı Kerim maâ tecvîd, izhâr	
	Nasihatü’l-Hükemâ	
	Hesab	Adâd-ı mürekkebe, terbi, teczîr, tenâsüb,
	Tarih-i Enbiya	
	Kavâid-i Osmaniyye	
	Coğrafya	Kıta’at-ı Erbaa,
	İmlâ	

⁵¹ BOA, *MF.MKT*, 1008/12.

⁵² BOA, *MF.İBT*, 212/43.

⁵³ BOA, *MF.İBT*, 223/19.

⁵⁴ BOA, *MF.İBT*, 223/19; BOA, *MF.İBT*, 306/54.

⁵⁵ BOA, *MF.İBT*, 230/15.

⁵⁶ BOA, *MF.İBT*, 456/66, 1.

⁵⁷ BOA, *MF.İBT*, 341/43; BOA, *MF.İBT*, 456/66, 3.

⁵⁸ BOA, *MF.İBT*, 456/66, 3.

⁵⁹ Altınova Şahin, *Osmanlı Devleti’nde Rüştiye Mektepleri*, 236.

⁶⁰ Akçaâbad Rüşdiyesine ait 3 aylık devam cetvelinde birinci sınıf ismi zikredilmemiştir. Bk. BOA, *MF.İBT*, 38/4.

⁶¹ Bk. BOA, *MF.İBT*, 38/4.

Sınıf-ı Sâlis (Üçüncü Sınıf)	Dürr-i Yektâ Kur'an-ı Kerim maâ tecvîd, Maksûd	
	Avâmîl	
	Tâlim-i Farisi ve Kavâid-i Farisi	
	Hesab	Küsürat-ı adiyе ve aşeriye
	Kavaid-i Osmaniyye	
	Mukaddema-i Coğrafya ve Avrupa	
	Hatt-ı Rikâ	
	İmlâ	
Sınıf-ı Râbî (Dördüncü Sınıf)	İlimihâl	
	Kur'an-ı Kerim maâ tecvîd	
	Emsile-i Cedide	
	Binâ	
	Kıssas-ı Enbiyâ	
	Hesab	Ta'dâd, terkim ve a'mal-i erba'a
	Hatt-ı Sülûs	
	İmlâ	Tahtaya yazdırmak

Mektepte verilen dersler incelendiğinde her üç sınıfta da Kur'an-ı Kerim dersinin verildiği görülmektedir. Bu derste Kur'an-ı Kerim, okuma kurallarına (tecvidli) göre öğrenciye okutturulmaktaydı. Ders, birinci sınıfta haftada 3, ikinci ve üçüncü sınıflarda ise haftada 2'şer saat verilmekteydi⁶². Nasihatü'l-hükemâ dersinde ahlâk ve siyasetle ilgili özlü sözler (hikmet) öğretilmekteydi⁶³. Hesab (Aritmetik) dersi 1., 2. ve 3. sınıflarda haftada 2'şer saat okutulmaktaydı. Birinci sınıfa; birleşik sayılar (adâd-ı mürekkebe), dörde bölme (terbi), karekök (teczîr) ve orantı (tenâsüb) ikinci sınıfta; basit ve ondalık kesirler (küsürat-ı adiyye ve aşeriye) üçüncü sınıfta ise; saymak (ta'dâd), rakamları yazma (terkim) ve toplama, çıkarma, çarpma ve bölme (a'mal-i erba'a) öğretilmekteydi. Tarih-i Enbiyâ ve Kıssas-ı Enbiya dersinde peygamberler tarihi ve kıssaları anlatılırdı. Kavâid-i Osmaniyye dersi haftada iki saat okutulmakta olan bu derste Osmanlı Türkçesi'nin kuralları işlenmekteydi. Birinci ve ikinci sınıflarda haftada ikişer saat okutulan Coğrafya dersinde coğrafyanın tanımı ve bölümleri dünyanın şekli ve dört kıta (Kıta'at-ı râbî) gibi konular işlenirdi. Haftada ikişer saat işlenen İmlâ (Yazı) dersinde öğrenciye yazım kuralları öğretilmekteydi. Son sınıfa gelindiğinde öğrencilerin imlâ kurallarına göre bir cümleyi hatasız bir şekilde tahtaya veya kâğıda yazmaları istenirdi⁶⁴. Avamil dersinde Arapça dilbilgisi, Binâ dersinde Arapça fiil çatıları ve kelimededen başka bir kelime türeme, Tâlim-i Farisi ve Kavâid-i Farisi dersinde Farsça yazım ve kuralları, Hatt-ı Rikâ ve Hatt-ı Sülûs derslerinde ise Osmanlı Türkçesi'ndeki yazı yazım türleri öğretilmekteydi⁶⁵.

Akçabad Rüşdiye Mektebi'nde 1896 yılında da eğitim-öğretim süresi dört yıl olarak devam etmiştir⁶⁶. 1901-1911 yılları arasında ise eğitim-öğretim süresi 3 yıl olacak şekilde icra edilmiştir⁶⁷.

⁶² Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri (1897-1907)*, 22.

⁶³ <http://isd.ilem.org.tr/detay/747>. (erişim 02.03.2023)

⁶⁴ Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri (1897-1907)*, 58.

⁶⁵ Osmanlı eğitim kurumlarında okutulan dersler ve derslerin içerikleri hakkında bkz. Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler" T.C. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008): 25-46.

⁶⁶ BOA, *MF.İBT*, 49/66; BOA, *MF.İBT*, 50/98;

⁶⁷ BOA, *MF.İBT*, 125/101; BOA, *MF.İBT*, 125/93; BOA, *MF.İBT*, 125/99; BOA, *MF.İBT*, 147/92; BOA, *MF.İBT*, 209/45; BOA, *MF.İBT*, 230/15; BOA, *MF.İBT*, 230/29; BOA, *MF.İBT*, 367/71.

Aşağıdaki tabloda 1908 ve 1911 yıllarında Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nde verilen dersler sınıf düzeylerine göre yer almaktadır.

Tablo 4: Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nde verilen dersler (1908-1911)⁶⁸

Sınıf	Dersin Adı (1908)	Dersin Adı (1911)
Birinci Sene	Kur'an-ı Kerim maâ Tecvîd	Kur'an-ı Kerim maâ Tecvîd
	Arabî	Ulûm-ı Diniyye
	Ulûm-ı Diniyye	Arabî Emsile, Binâ
	Türkçe	Hesab
	İmla	Coğrafya
	Kırâat	Tarih
	Coğrafya	Türkçe Sarf-ı Osmanî
	Hesab	Kırâat-ı Türki
	Hüsn-i Hât	Malûmat-ı Medeniyye
	Resim	Hüsn-i Hat
İkinci Sene	Kur'an-ı Kerim maâ Tecvîd	Kur'an-ı Kerim maâ tecvîd
	Arabî	Akâid-i Diniyye
	Ulûm-ı Diniyye	Arabî sarf
	İmla	Zebân-ı Fârisi
	Türkçe	Hesab
	Kırâat-ı Fârisi	Hendese
	Kırâat	Coğrafya
	Tarih-i Enbiya	Tarih
	Hüsn-i Hât	Türkçe yeni Sarf-ı Osmanî
	Coğrafya	Kırâat
Üçüncü Sene	Kur'an-ı Kerim maâ Tecvîd	Kur'an-ı Kerim maâ Tecvîd
	Arabî	Akaid-i Diniyye
	Ulûm-ı Diniyye	Arabî Avâmîl
	Nahv-ı Osmanî	Fârisi Gülistan
	İmlâ	Hesab
	Gülistan	Hendese
	Ahlâk	Coğrafya
	Tarih-i Osmanî	Tarih
	Hendese	Türkçe Nahv-ı Osmanî
	Coğrafya	Malumat-ı Fenniye
	Hesab	Fransızca
	Hüsn-i Hat	Resim
	Resim	Hüsn-i Hat
		İmlâ
		Kırâat
		Tavir ve Hareket

⁶⁸ BOA, *MF.İBT*, 209/29; BOA, *MF.İBT*, 367/71.

1908 ve 1911 yıllarında Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nde verilen dersler 1894'te verilen derslerle mukayese edildiğinde, derslerin hem isim olarak hem de düzen olarak göre daha sistematik hal aldığı ifade edilebilir. Bu dönemde Ulûm-ı Diniyye, Türkçe, Resim, Gülistan, Ahlâk, Tarih-i Osmanî, Hendese, Hüsn-i Hat, Tarih, Malûmat-ı Medeniyye, Akâid-i Diniyye, Zebân-ı Fârisi, Fransızca, Tavır ve Hareket, Malûmat-ı Fenniye gibi yeni dersler ders programlarında yer almaya başladı.

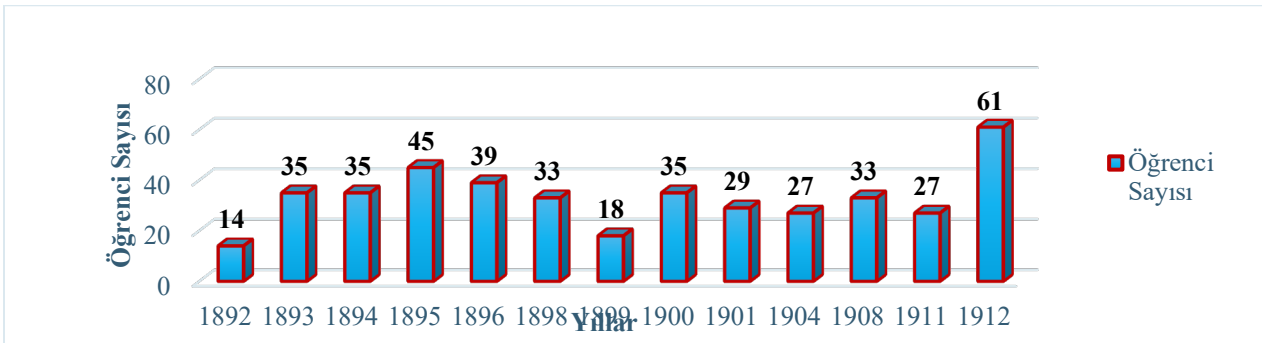
1.4. Talebeler

1.4.1. Talebelerin Kayıtları, Sayıları ve İsimleri

Rüşdiye mekteplerine kayıt yapmak isteyen öğrencilerin 5-6 yaşlarında girdikleri Sıbyan mektebinden mezun olmaları ve bu okulda Kur'an-ı Kerim, tecvid ve ilm-i hâl gibi temel dersleri almış olmaları gerekmektedir⁶⁹. Mektebe alınacak öğrencilerde aranan şartlar ve nitelikler, öğrencilerin birbirlerine, öğretmenlerine ve okul görevlilerine karşı davranışları, okul içinde ve okul dışında uymaları gereken kurallar "Taşra Mekatib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsus Talimatname"⁷⁰ de açıkça belirtilmiştir. Talimatnameye göre; öğrencinin mektebe kayıt yapabilmesi için çiçek aşısı şhadetnâmesine sahip olma zorunluğu bulunmaktaydı. Öğrenciler; gerek okulda gerek okul dışında birbirleriyle iyi geçinecekler, tatil günleri haricinde her gün belirtilen vakitte okulda hazır bulunacaklar, okula düzgün kıyafetlerle gelecekler, okula ders araç gereçleri dışında kesici veya delici aletler getirmeyeceklerdir⁷¹.

Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nin 28 Mart 1892'de açılışını müteakip, yukarıda ifade edilen şart, nitelik ve kurallar çerçevesinde mektebe öğrenciler kayıt olmaya başlamışlardır. Okulun açıldığı yılda hangi öğrencilerin kayıt yaptırıldıklarına dair bir malumat olmamakla birlikte 1894 yılına ait bir devam cetvelinden okula kayıtlı olan öğrencilerin isimlerine ulaşılmaktadır. Devam cetvelinde son sınıfta yer alan öğrenciler muhtemelen okula kayıtları yapılan ilk öğrencilerdir. Buna göre okulun açıldığı 1892 yılında okula 14 öğrenci kayıt yapmıştır. Aşağıdaki grafikte Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nde kayıtlı öğrencilerin yıllara göre toplam sayıları yer almaktadır. Grafikte yer alan verilere, döneme ait arşiv belgeleri, Trabzon vilayet salnameleri, Maarif salnameleri ve Maarif Nezareti tarafından yayımlanan eğitim istatistiklerinden ulaşılmıştır.

Grafik 1: Akçaabab Rüşdiye Mektebi'nde kayıtlı öğrencilerin sayıları (1892-1912)

⁶⁹ Altınova Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*, 286.

⁷⁰ 50 maddeden meydana gelen talimatnamede; öğrencilerin vazifeleri, bevvabın vazifeleri, öğrencilere verilecek mükâfatlar ve izinler ayrı başlıklar altında belirtilmiştir. Bk. *Salname-i Maarif-i Umûmiye*, (Der-Saadet: Matbaa-i Amire, 1316), 311-325.

⁷¹ *Salname-i Maarif-i Umûmiye*, (Der-Saadet: Matbaa-i Amire, 1316), 311-325.

Grafik değerlendirildiğinde; Akçabad Rüşdiye Mektebi'nde 1892-1912 yılları arasında en az öğrencinin 1892 yılında 14 öğrenci ile olduğu en fazla öğrenci olan yılın ise 61 öğrenci ile 1912 yılında kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. İncelenen yıllarda okula kayıtlı ortalama öğrenci sayısı ise 33,1'dir. 1912 yılında öğrenci sayısı 61 olduğu halde mektepte yalnızca bir muallimin görev yapması hem eğitim-öğretimin hem de idari işlerin aksamasına neden olmaktadır. Bu nedenle Trabzon Maarif Müdürlüğü, Maarif-i Umûmiye Nezareti'nden aylık 300 kuruş maaşla bir muallim-i sâninin rüşdiye mektebine tayin edilmesini talep etmiştir⁷².

Maarif-i Nezareti, bu sırada imparatorluğun Balkan topraklarında ortaya çıkan harp nedeniyle Dersaadet'e (İstanbul) göç etmiş olan Serfice Sancağının⁷³ Kayalar Kazası Mekteb-i Rüşdiyesi Muallim-i sâni Osman Nuri Efendiyi, Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nin muallim-i sâniligine tayin edilmiştir⁷⁴. Balkanlarda çıkan harpler nedeniyle görev yerlerini bırakmak zorunda kalan muallimler bu şekilde Anadolu'daki farklı yerleşim birimlerindeki mekteplerde istihdam edilmekteydiler. Benzer bir durum Burdur'un Tefenni Kazası Rüşdiye Mektebi'nde de meydana gelmiştir. Kosova Vilayeti'nin Prizren Sancağı'na bağlı Gostivar Rüşdiyesi Muallim-i Evveli görevinde iken Balkanlar'da çıkan harp dolayısıyla Anadolu'ya gelmek zorunda kalan Hafız Mehmet Necip Efendi, Tefenni Rüşdiye Mektebi'ne tayin edilmiştir⁷⁵. Aynı şekilde Balkan Savaşları dolayısıyla İstanbul'a gelmiş olan Melnik (Bulgaristan) Rüşdiyesi Muallim-i Evvel-i İbrahim Ethem Efendi de Kaş Rüşdiyesi'nde⁷⁶, Bulgaristan'daki Cuma-i Bala Rüşdiye Mektebi muallimi İsmail Hakkı Efendi ise Kâhta Rüşdiye Mektebi'nde istihdam edilmiştir⁷⁷.

Aşağıdaki tabloda ise 1894, 1908 ve 1911 yılında Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'ne kayıtlı öğrencilerin isimleri ve sınıfları yer almaktadır.

Tablo 5: Rüşdiye Mektebi'ne kayıtlı öğrencilerin isimleri (1894,1908 ve 1911 yılları)

1894 ⁷⁸		1908 ⁷⁹		1911 ⁸⁰	
Ö. N.	Sınıf-ı Sâni (İkinci Sınıf)	Ö. N.	Birinci Sene	Ö. N.	Birinci Sınıf
1	Alemdârzâde Mehmed Cemâl Efendi	Ahmed Efendi	Hamdi	9	İsmail Efendi
2	Bağdadîzâde Mehmed Emin Efendi	Ertuğrul Efendi?	Kemal	10	Mehmed Efendi
3	Karabakîzâde Ozan Hayri Efendi	Rüstem Efendi		11	Hüseyin Efendi
4	Ustabaşının Dimitri Efendi	Ahmed Efendi		12	Yusuf Efendi

⁷² BOA, *MF.İBT*, 401/28; BOA, *MF.İBT*, 401/52.

⁷³ Bugün Yunanistan'ın kuzeyinde Batı Makedonya bölgesi içinde bir kasaba olan Serfice (Servia), XIV. yüzyılda Balkanlarda gerçekleşen Osmanlı fetih hareketleri neticesinde 1393 yılında fethedilerek Osmanlı idari taksimatına dâhil olmuştur. 1881'de Alasonya, Bucat, Çarşamba, Kayalar ve Sarıgöl kaza ve nahiyelerinin kendisine ilhakıyla sancak statüsüne tahvil edilmiştir. Bk. Onur Kabak, "XVI. Yüzyılda Serfice," *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi* 1 (2020): 119-148; İlkay Erken, "Müstakil Serfice Sancağının Teşkili ve İdaresi (1881-1888)," *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 44 (2021): 206.

⁷⁴ BOA, *MF.İBT*, 420/20.

⁷⁵ Ahmet Kısa, "Osmanlı Modern Eğitim Anlayışının Taşraya Yansımalarına Bir Örnek: Tefenni Rüşdiye Mektebi", 160.

⁷⁶ Ahmet Kısa, *Osmanlı Modern Eğitim Anlayışının Antalya'ya Yansımaları: İbtidâi Mektepler (İlkokullar)/Rüşdiyeler (Ortaokullar)* (Ankara: Nobel Yayınları, 2023), 282.

⁷⁷ Ahmet Nalçı, "Osmanlı Eğitiminde Modernleşme Gayretlerinin Taşraya Yansıması: Adıyaman, Besni ve Kâhta Erkek Rüşdiyeleri Örneği", 54.

⁷⁸ BOA, *MF.İBT*, 38/4.

⁷⁹ BOA, *MF.İBT*, 209/29.

⁸⁰ BOA, *MF.İBT*, 367/71.

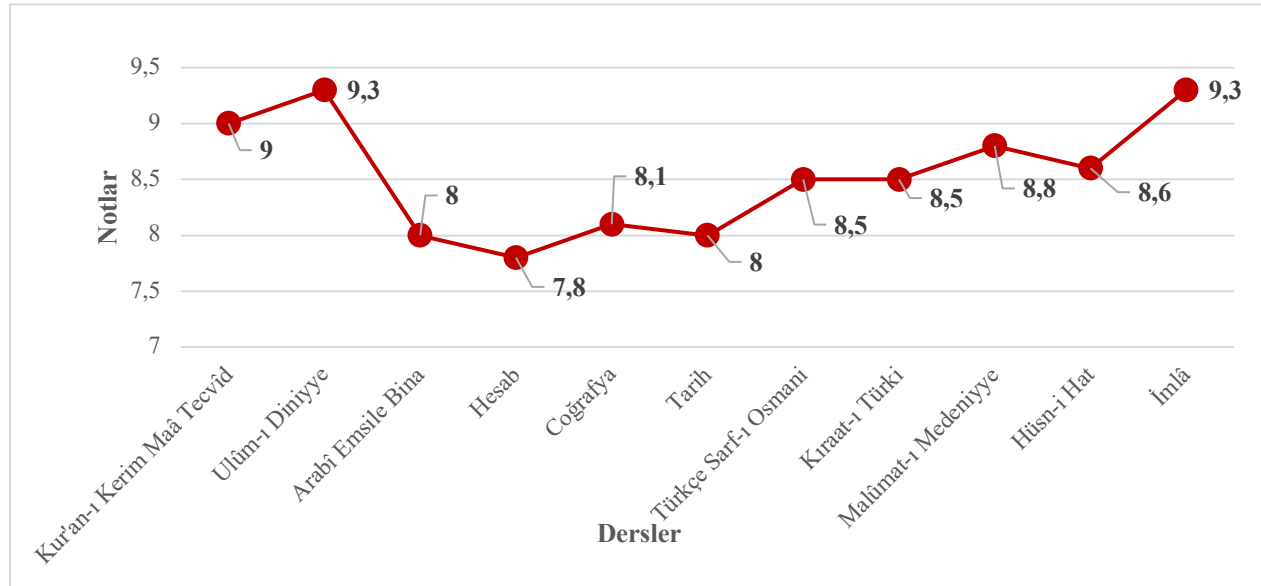
5	Piyalizâde Ahmed Rasim Efendi	Cevdet Efendi	14	Ali Bekir Efendi	
Sınıf-ı Sâlis (Üçüncü Sınıf)		Said Efendi		Ali Efendi	
1	Molla Bekirzâde Mehmed Tayyib Efendi	Ali Faik Efendi	16	Hüseyin Efendi	
2	Halil Reiszâde Hasan Hilmi Efendi	... Efendi		İkinci Sınıf	
3	Uğurzâde Hasan Sadık Efendi	Mustafa Efendi	10	Ahmed Efendi	
4	Nohutzâde Hasan Avni Efendi	Esmen Efendi	40	Rıza Efendi	
5	Buğdayzâde Osman Nuri Efendi	Ahmed Murad Efendi	38	İbrahim Efendi	
6	Muhacir Ali Faik Efendi	Hasan Efendi	2	Mustafa Efendi	
7	Nohutzâde Emrullah Efendi	Kemal Efendi	8	Rıfat Efendi	
8	Tarakçızâde Mehmed Nazif Efendi	Sati Efendi	6	Adil Efendi	
9	Serdarzâde Mehmed Minber Efendi	Cemal Efendi	37	Ali Efendi	
10	Şatırzâde Ahmed Nihad Efendi	Hasan Efendi	41	Mehmed Efendi	
11	Muhacir Abdullah Fahri Efendi	İkinci Sene	20	Hamid Efendi	
12	Çulamazâde Mehmed Kamil Efendi	Hafız İbrahim Efendi		Üçüncü Sınıf	
13	Bağdadizâde Abdullatif Efendi	İbrahim Efendi	24	Hasan Efendi	
14	Toktalızâde Ömer Feyzi Efendi	Hamdi Efendi	26	İsmail Efendi	
15	Kamilzâde Kamil Efendi	Tahir Efendi	28	Ahmed Efendi	
16	Tarakçızâde Hüseyin Avni Efendi	Mustafa Efendi	27	Osman Efendi	
Sınıf-ı Râbi (Dördüncü Sınıf)		Osman Efendi		Hüseyin Efendi	
1	Aşçı Mustafazâde Ali Efendi	Hüseyin Efendi	31	Mustafa Efendi	
2	Üçüncüzâde Mustafa Efendi	Talib Efendi	30	Süleyman Efendi	
3	Hacı Doksanbirzâde Ahmed Efendi	Üçüncü Sene	29	Mehmed Efendi	
4	Fındıkçızâde Osman Efendi	Mustafa Efendi	22	Ali Faik	
5	Sandık Eminizâde Hasan Efendi	İsmail Efendi	32	Ali Efendi	
6	Nalbandzâde Temel Efendi	Zaim Efendi	21	Mehmed Efendi	
7	Şerifzâde Mustafa Efendi	Bekir Efendi			
8	Reşid Ağazâde İbrahim Efendi	Nazmi Efendi			
9	Debbağzâde Arif Efendi	Bekir Efendi			
10	Sarraçzâde Hasan Efendi	Mehmed Efendi			
11	Şahin Paşazâde Osman Efendi	Hüseyin Efendi			
12	Tarakçızâde İsmail Efendi	Hasan Efendi			
13	...zade .. Efendi				
14	Tevfik Efendizâde İbrahim Efendi				
T.	35	T.	33	Top.	27

1.4.2. Talebelerin Sınavları ve Notları

Öğrenciler, dönem içerisinde aldıkları derslerden her sene sonunda sınava tabi tutulmaktaydılar. Sınavları başarılı bir şekilde geçen öğrenciler bir üst sınıfa geçebilmekteydiler. Yapılan sınavlar neticesinde yüksek not alan öğrencilere şevklerini arttırmak amacıyla çeşitli ödüller verilmekteydi. Sınavlarını başarılı bir şekilde geçip mezun olan öğrencilere muallim, mümeyyiz veya okulun bulunduğu yerdeki mahalli idareci tarafından tasdikli şahadetnameleri verilmekteydi⁸¹. 10 üzerinden değerlendirilen sınav notlarından, 9-10 puan arasında alanlar aliyyülâ (pekiyi), 8; âlâ (iyi), 6-7; karîb-i âlâ (iyiye yakın), 5; vasat (orta), 4; karîb-i vasat (ortaya yakın), 3; zayıf ve 1-2 arasında not alanlar Edna (Pek zayıf) derecesinde değerlendirilmekteydiler.

Aşağıdaki grafikte Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nde 1910-1911 eğitim-öğretim yılında 1. sınıfta okumakta olan 6 öğrencinin sene sonunda yapılan sınavlardan (imtihan-ı umûmi) aldıkları notların ortalamaları yer almaktadır.

Grafik 2: 1. Sınıfta okuyan öğrencilerin ortalama sınav notları (1910-1911)

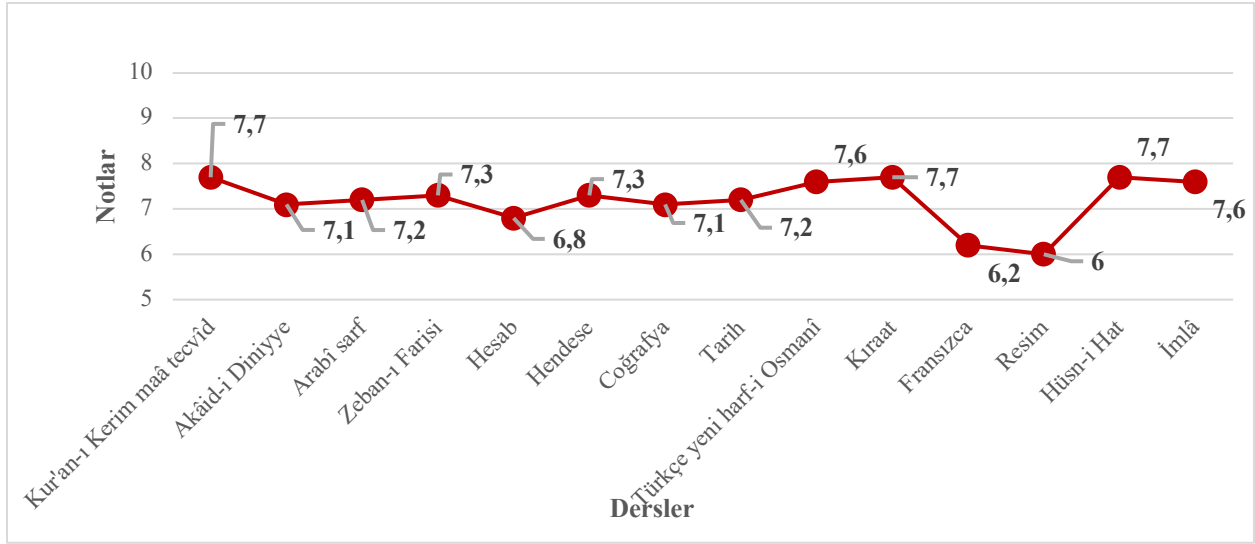

Grafik değerlendirildiğinde; 1910-1911 eğitim-öğretim yılında Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nde 1. sınıfa kayıtlı 6 öğrencinin ortalama sınav notları, 10 üzerinden 8,53'tür. Ortalamanın en yüksek olduğu dersler 9,3 ile Ulûm-ı Diniyye (Din Bilgisi) ve İmlâ (Yazma) dersleridir. Ortalamanın en düşük olduğu dersler ise 7,8 ile Hesab (Aritmetik) ve 8 ile Tarih dersleridir. Sınıfa kayıtlı öğrencilerden İsmail Efendi 9,9, Mehmed Efendi 9,9 ve Hüseyin Efendi 9,1 ortalama ile 'aliyy'ül-a'lâ (pekiyi); Ali Bekir Efendi 7,6, Ali Efendi 7,4 ve Hüseyin Efendi 7,2 ortalama ile karîb-i a'lâ (iyiye yakın) derecede birinci sınıfa bitirip bir üst sınıfa geçmişlerdir⁸².

⁸¹ *Salname-i Maarif-i Umûmiyye* (Der-Saadet, Matbaa-i Amire, 1316), 320.

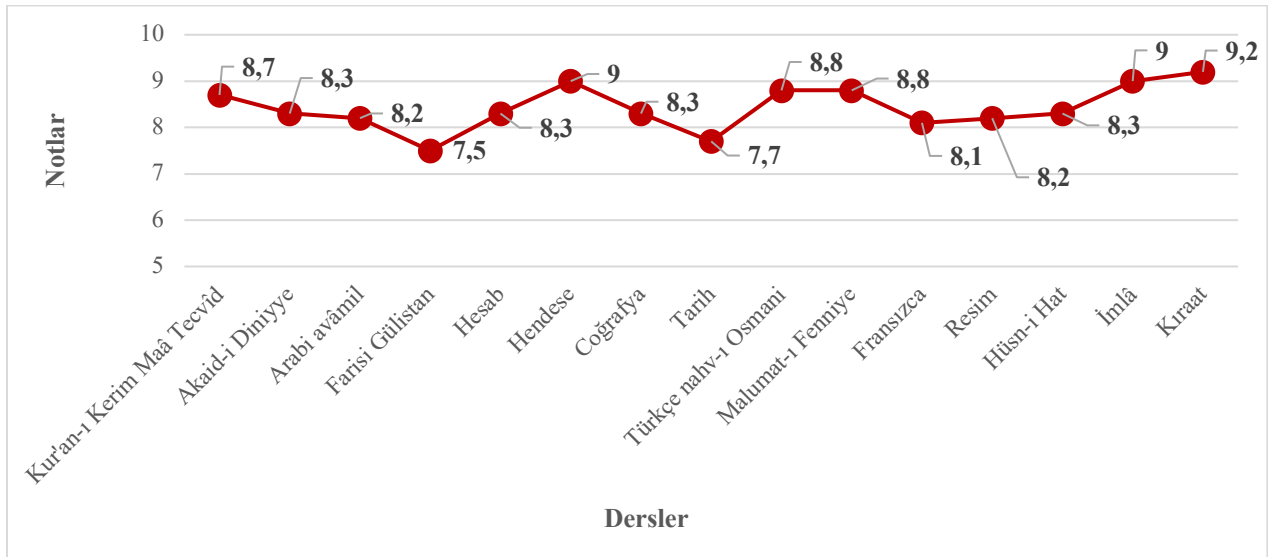
⁸² BOA, MF.İBT, 367/71.

Grafik 3: 2. Sınıfta okuyan öğrencilerin ortalama sınav notları (1910-1911)

1910-1911 eğitim-öğretim yılında 2. sınıfta okuyan 9 öğrencinin not ortalamaları 10 üzerinden 7,2'dir. Öğrencilerin en çok başarı gösterdikleri dersler 7,7'şer ortalama ile Kur'an-ı Kerim maâ Tecvîd, Kıraat ve Hüsn-i Hat dersleridir. Öğrencilerin en düşük puan aldıkları dersler ise 6 ortalama ile Resim, 6,2 ile Fransızca ve 6,8 ortalama ile Hesab (aritmetik) dersleridir. İkinci sınıftaki öğrencilerden Ahmed Efendi ve Rıza Efendi 9,1'er ortalama ile 'aliyy'ül-a'lâ; İbrahim Efendi 8,6 ortalama ile âlâ (iyi); Ali Efendi 7, Mehmed Efendi 6,7, Adil Efendi 6,7, Mustafa Efendi 6,5 ve Rıfat Efendi 6,2'lik ortalamalar ile karîb-i âlâ (iyiye yakın) ve son olarak Hamid Efendi'de 5 ortalama ile vasat (orta), derecede sınıflarını bitirmişlerdir⁸³.

Grafik 4: 3. Sınıfta okuyan öğrencilerin ortalama sınav notları (1910-1911)

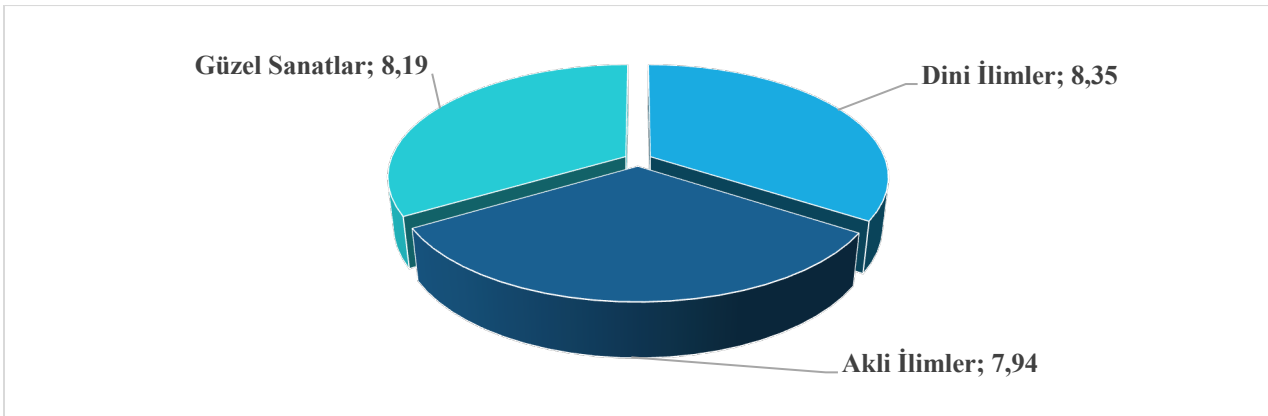
⁸³ BOA, MF.İBT, 367/71.

1910-1911 eğitim-öğretim yılında 3. sınıfta okuyan 8 öğrencinin not ortalamaları 10 üzerinden 8,4'tür. Öğrenci başarısının en fazla olduğu dersler 9,2 ortalama ile Kırâat ve 9'ar ortalama ile İmlâ ve Hendese (Geometri) dersleridir. Öğrencilerin en düşük puan aldıkları dersler ise 7,5 ortalama ile Farisi Gülistan ve 7,7 ortalama ile Tarih dersleridir. Üçüncü sınıftaki öğrencilerden İsmail Efendi 9,9; Hasan Efendi 9,8; Ahmed Efendi 9,6 ve Hüseyin Efendi 9,2 ortalama ile 'aliyy'ül-a'lâ, Mustafa Efendi 8,4 ortalama ile âlâ, Süleyman Efendi 7,7; Ali Efendi 7 ve son olarak Mehmed Efendi 6 ortalama ile karîb-i âlâ derecesinde Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nde mezun olmuşlardır⁸⁴.

1910-1911 eğitim-öğretim yılı sonunda yapılan imtihanlara birinci sınıf talebelerinden Hüseyin ve üçüncü sınıf talebelerinden Ali Faik ve Mehmed Efendiler imtihanlara katılmadıklarından, üçüncü sınıf talebelerinden Osman Efendi ise hasta olduğundan sınıfta bırakılmışlardır⁸⁵.

Öğrencilerin derslerden aldıkları notlar dini ilimler, aklî ilimler ve güzel sanatlar çerçevesinde kategorize edilip değerlendirildiğinde; Kur'an-ı Kerim Maâ Tecvîd, Akaid-i Diniyye ve Ulûm-ı Diniyye gibi dini ilimlerdeki başarılarının daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin Resim, Hüsn-i Hat, İmlâ, Kırâat ve Kırâat-ı Türki gibi güzel sanatlar derslerindeki başarıları ikinci sırada gelirken Hesab, Hendese, Coğrafya ve Malumat-ı Fenniye gibi aklî ilimler derslerinde başarıları daha az olmuştur. Aşağıdaki grafikte 1910-1911 eğitim-öğretim yılında ders kategorilerine göre Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nde okumakta olan birinci, ikinci ve üçüncü sınıf öğrencilerinin imtihanlardan aldıkları notların ortalamaları yer almaktadır. İmtihan notları 10 üzerinden değerlendirilmiştir.

Grafik 5: Öğrencilerin ders kategorilerine ortalama başarı puanları

Yukarıda verilen kategorilere göre 1910-1911 eğitim-öğretim yılına ait Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'ndeki öğrencilerin ders başarı ortalamaları aynı eğitim-öğretim yılına ait İmparatorluğun Burdur Sancağı'nın Tefenni Kazası'ndaki Rüşdiye Mektebi'ndeki öğrencilerin başarı ortalamaları ile mukayese edildiğinde; Tefenni Rüşdiye Mektebi öğrencilerinin güzel sanatlar olarak ifade edilen derslerdeki başarı ortalamaları 10 üzerinden 8,6 iken Dini ilimlerdeki başarı ortalamaları 8,2 ve son olarak aklî ilimlerdeki başarı ortalamaları 10 üzerinden 7,6 puandır⁸⁶. Hem Akçaâbad'ta hem de

⁸⁴ BOA, *MF.İBT*, 367/71.

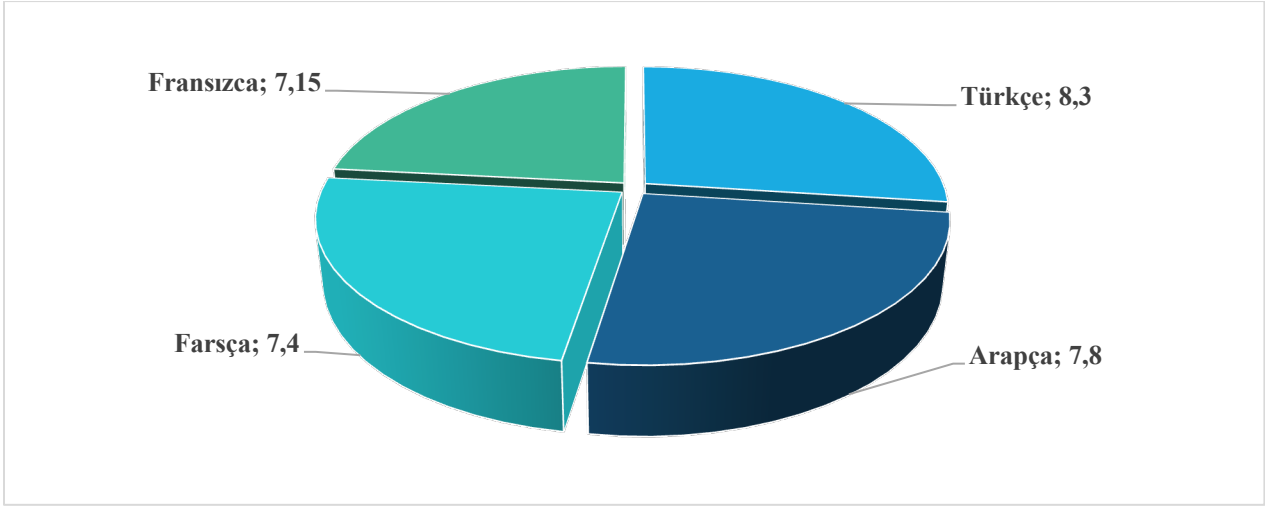
⁸⁵ BOA, *MF.İBT*, 367/71.

⁸⁶ İmtihan notlarının ortalamaları tarafımızca hesaplanmıştır. Bk. Ahmet Kısa, "Osmanlı Modern Eğitim Anlayışının Taşraya Yansımalarına Bir Örnek: Tefenni Rüşdiye Mektebi", 158-160.

Tefenni’de öğrencilerin aklî ilimlerdeki başarı ortalamaları diğer derslere göre daha düşük bir seviyede gelişme göstermiştir.

Aynı eğitim-öğretim yılında öğrencilerin ana dilleri olan Türkçe ve yabancı dilleri olan Arapça, Farsça ve Fransızca derslerinde aldıkları notların başarı ortalamaları incelendiğinde Türkçe derslerindeki başarı ortalamaları diğer dil derslerine göre daha fazladır. Türkçe dersini Arapça, Farsça ve son olarak Fransızca dersi takip etmektedir. Aşağıdaki grafikte 1910-1911 eğitim-öğretim yılında dil kategorilerine göre Akçaâbad Rüşdiye Mektebi’nde okumakta olan birinci, ikinci ve üçüncü sınıf öğrencilerinin imtihanlardan aldıkları notların ortalamaları yer almaktadır. İmtihan notları 10 üzerinden değerlendirilmiştir.

Grafik 6: Öğrencilerin Dil kategorisine göre ortalama başarı puanları

Akçaâbad Rüşdiye Mektebi’ndeki öğrencilerin dil kategorilerindeki başarı ortalamaları Tefenni Rüşdiye Mektebi’ndeki öğrencilerin dil kategorisindeki başarı ortalamaları ile mukayese edildiğinde; Tefenni’deki öğrencilerin Türkçe dersinde aldıkları notların ortalaması 10 üzerinden 8,2, Fransızca dersinde 7,9, Farsça dersinde 7,1 ve son olarak Arapça dersinde 10 üzerinden 6,8 olarak tespit edilmiştir⁸⁷. Akçabad rüşdiyesindeki öğrenciler anadilleri olan Türkçe’den sonra en fazla başarıyı Arapça dersinde gösterirken ilginç bir şekilde Tefenni’deki öğrenciler, anadilleri Türkçeden sonra en fazla başarıyı Fransızca dersinde göstermişlerdir.

1.4.3. Talebelerin Davranışları (Tavır ve Hareket)

“Taşra Mekatib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsus Talimatname”sine göre öğrenciler; gerek okulda gerek okul dışında birbirleriyle iyi geçinecekler, okula düzgün kıyafetlerle gelecekler, okula ders araç gereçleri dışında kesici veya delici aletler getirmeyeceklerdir. Ders esnasında; öğretmen sınıfa girdiğinde öğrenciler ayağa kalkıp selam vereceklerdir, düzgün ve terbiyeli bir şekilde öğretmenlerini dinleyecek, hiçbir şekilde öğretmenine laf söylemeyecek ve öğretmenini küçük düşürecek davranışta bulunmayacak, öğretmen tarafından kendisine bir soru sorulmadığı takdirde konuşmayacak, soru sorulduğu zaman ise sadece konuşmaya izin verilen

⁸⁷ İmtihan notlarının ortalamaları tarafımızca hesaplanmıştır. Bk. Ahmet Kısa, “Osmanlı Modern Eğitim Anlayışının Taşraya Yansımalarına Bir Örnek: Tefenni Rüştiye Mektebi”, 158-160.

öğrenci konuşacak, olumsuz bir durum ile karşılaşırsa ancak dersin bitiminde sözlü veya yazılı bir şekilde yaşadığı durumu öğretmenine ifade edebilecek, dışarı çıkmayacak, kendi derslerini bırakıp başka bir derse girmeyecektir. Öğrenciler arasında bir anlaşmazlık çıktığında mağdur olan taraf karşılık vermeyecek ve durumu muallim-i evvellere bildirecekti. Öğrenci, okulun demirbaş eşyasına zarar verirse, velisi bu zararı karşılayacak ve bu konuda öğrencisine uyarıda bulunacaktır⁸⁸. Tüm bu davranışlar neticesinde sene sonunda yapılan sınavlarda (umûmî imtihanlar) öğrencilere “tavır ve hareket” dersinden puan verilmekteydi.

Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nin 1894 ve 1908 tarihli ders müfredatlarında öğrenci davranışlarıyla (tavır ve hareket) ilgili bir ders bulunmamaktadır. 1910-1911 eğitim öğretim yılı müfredatında ise “tavır ve hareket” isimindeki bir ders müfredatta yer almaya başlamıştır. İmtihan cetvelinde öğrencilere “tavır ve hareket” dersinden puan verildiği halde dersten alınan puanların toplam puanlarına eklenmemesi, dersin öğrencilerin genel ortalamalarına bir katkısının olmadığı göstermektedir. Aşağıdaki tabloda 1910-1911 eğitim-öğretim yılında Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nde okumakta olan öğrencilerin isimleri ile “tavır ve hareket” dersinden aldıkları puanları yer almaktadır.

Tablo 6: Öğrencilerin tavır ve hareket dersinden aldıkları puanlar (1910-1911)

Öğr. No.	Birinci Sınıf	Puanı
9	İsmail Efendi	10
10	Mehmed Efendi	10
11	Hüseyin Efendi	10
14	Ali Bekir Efendi	10
15	Ali Efendi	10
16	Hüseyin Efendi	10
İkinci Sınıf		
10	Ahmed Efendi	10
40	Rıza Efendi	10
38	İbrahim Efendi	10
2	Mustafa Efendi	10
8	Rıfat Efendi	10
6	Adil Efendi	10
37	Ali Efendi	10
41	Mehmed Efendi	10
20	Hamid Efendi	10
Üçüncü Sınıf		
24	Hasan Efendi	10
26	İsmail Efendi	10
28	Ahmed Efendi	10
25	Hüseyin Efendi	10

⁸⁸ *Salname-i Maarif-i Umûmiye* (Der-Saadet: Matbaa-i Amire, 1316), 311-325.

31	Mustafa Efendi	10
30	Süleyman Efendi	10
29	Mehmed Efendi	10
32	Ali Efendi	10

1910-1911 eğitim-öğretim yılında Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nde okumakta olan öğrencilerin isimleri ile “tavır ve hareket” dersinden aldıkları puanlar değerlendirildiğinde; tüm öğrenciler ‘aliyy’ül-a’lâ (pekiyi) derecesinde not almışlardır. Bu durum öğrencilerin okul içerisinde ve dışında, öğretmen, idareci ve birbirleriyle iyi geçindiklerini, öğretmenlerine karşı saygıda kusur etmediklerini ve okulun demirbaşına zarar vermediklerini göstermektedir.

1.4.4. Talebelerin Mektebe Devam, İzin ve Terk Durumları

“Taşra Mekatib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsus Talimatname”sine göre talebeler; tatil günleri ve Cuma günleri haricinde her gün belirtilen vakitte okulda hazır bulunacaklar, ders bitmeden okulu terk etmeyecekler, ders esnasında ancak kuvvetli bir özrü olması durumunda dışarı çıkabilecek, özel bir sebepten dolayı okuldan ayrılması gibi bir durum olursa muallim-i evvelden izin alacaklardır. Bir ay zarfında 5-6 ders mektebe devam etmemiş talebeye öncelikle muallim-i evvel uyarıda bulunacak buna rağmen talebe devamsızlığa devam ederse durum velisine bildirilecektir⁸⁹.

Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nde talimatnamede belirtilen şartlara göre talebelerin devamsızlık, izin ve terk durumları devam cetvellerine kayıt edilmekteydi. Söz gelimi, 1894 yılının Haziran ayına (R. Mart 1310) ait devam cetveli incelendiğinde; Ramazan ayına tesadüf edildiğinden mektebin devam süresi 24 gün olarak kayıt edilmiştir. Mektep talebelerinden olup ikinci sınıfta okumakta olan Alemdârzâde Mehmed Cemâl Efendi'nin bu ay zarfında 8 gün mektebe geldiği 16 gün ise gelmediği kayıt edilmiştir. Devam cetvelinin mülâhazât (düşünceler/açıklamalar) kısmında Alemdârzâde Mehmed Cemâl Efendi'nin Vilâyet-i Celîle i' dâdiyye mektebine kabul edilmesi nedeniyle mektebe devam etmediği ifade edilmiştir⁹⁰. Aynı ay, üçüncü sınıf talebesi Muhacir Abdullah Fahri Efendi 19 gün, dördüncü sınıf öğrencilerinden Sarraçzâde Hasan Efendi 5 gün ve Şahin Paşazâde Osman Efendi 4 gün na-mizâç (hasta) olduklarından mektebe gelmemişlerdir. 13 gün mektebe gelmeyen Tarakçızâde Hüseyin Avni Efendi ise babasının vefatı nedeniyle mektebi bırakmıştır. 1894 yılının Temmuz ayına (R. Nisan 1310) ait devam cetvelinde de; 25 gün olan mektep devam süresinde üçüncü sınıf talebelerinden Kamilzâde Kamil Efendi 6 gün, dördüncü sınıf talebelerinden Fındıkçızâde Osman Efendi 12, Debbağzâde Arif Efendi 17, Sarraçzâde Hasan Efendi 2, Şahin Paşazâde Osman Efendi 13 ve Tarakçızâde İsmail Efendi 8 gün mektebe gelmeyerek na-mizâç olarak nitelenmişlerdir⁹¹.

14 Haziran 1908 tarihli umûm imtihan cetvelinde, birinci sınıf talebelerinden Hasan Efendi; üçüncü sınıf talebelerinden Bekir Efendi, Mehmed Efendi, Hüseyin Efendi ve Hasan Efendi terk-i tahsil ederek imtihanlara katılmamışlardır⁹².

⁸⁹ 25, 26, 31. Maddeler. Bk. *Salname-i Maarif-i Umûmiye*, (Der-Saadet: Matbaa-i Amire, 1316), 311-325.

⁹⁰ BOA, *MF.İBT*, 38/4.

⁹¹ BOA, *MF.İBT*, 38/4.

⁹² BOA, *MF.İBT*, 209/29.

1.5. Muallimler

1.5.1. Muallimlerin Mektebe Devam ve İzin Durumları

Muallimler, geçerli mazeretleri olmadığı takdirde eğitim-öğretim yılı zarfında mektepte bulunmaya mecbur idiler. Tatil dönemleri dışında memleketine gitmek isteyenlere, hava değişimi veya buna benzer mazeret öne sürenlere izin verilmeyecekti. Ancak görev yaptıkları vilayetin maarif Müdürü aracılığıyla Maarif Nezareti'nden alacakları ruhsat-ı resmiye (resmi izin) ile izne ayrılacaklardı. Ruhsat-ı resmiye almaksızın görev yerini terk eden muallimler görevlerinden azledileceklerdi. Muallimler, okulun açılış saatinden kapanış saatine kadar mektepte görevlerinin başlarında olmakla mükellef idiler. Herhangi bir mazeret nedeniyle mektebe gelemeyen muallim, gerekçesini muallim-i evvele bildirecekti. Muallim-i evvel, muallimin mazeretinin gerçek olup olmadığını tahkik edecek ve duruma göre muamelede bulunacaktı. Muallim-i evvel, mazereti dolayısıyla mektepte bulunmadığı zaman veya bir süre mektebe gelemeyecek durumda ise yerine muallim-i sâni vekâlet edecekti⁹³. Kuvvetli ve geçerli bir mazereti olmaksızın mektebe gelmeyen muallimlerin, gelmedikleri günleri maaşlarından kesilecekti. Ayrıca, bir ay zarfında mazereti olmadığı halde on gün görev yaptığı mektebe gelmeyen muallimin memuriyetliğine de son verilecekti⁹⁴.

Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nde görev yapan muallimlerin devam bilgilerine döneme ait devam cetvellerinden ulaşılmaktadır. Devam cetvellerine göre muallimler genel olarak nizamname şartlarına uygun olarak eğitim-öğretim zarfında okulda hazır bulunmuşlardır. Muallimler, Ramazan-ı şerif⁹⁵, İyd-ı fitir⁹⁶ (Ramazan Bayramı) ve Rûz-ı Hızır⁹⁷ (Hidrellez günü) günlerinde tatil münasebetiyle okula gelmemişlerdir.

Öğretmenlerin izin alma durumlarına Akçaâbad Rüşdiye Mektebi Muallim-i evveli Mustafa Efendi'nin izlediği yol örnek olarak verilebilir. Mustafa Efendi, 22 Nisan 1907'de Trabzon Maarif Müdürlüğü'ne yazdığı dilekçesinde; Biri bahriye zabiti diğeri ahz u i'tâ (alım-satım) işleriyle uğraşıp Dersaadet'te ikamet etmekte olan kardeşleriyle mektebin tatil olduğu dönemde olması şartıyla Dersaadet'e gitmek için izin talep etmiştir⁹⁸. 29 Nisan 1907'de Trabzon Maarif Müdürü Mehmed Tevfik Efendi, Maarif Nezâreti'ne, Akçaâbad Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evvel'i Mustafa Efendi'nin izne ayrılmasıyla ilgili dilekçesini sunmuştur⁹⁹. Bunun üzerine Maarif Nezareti'ne bağlı Mekatib-i Rüşdiye İdaresi tarafından Mustafa Efendi'nin izni onaylanmıştır¹⁰⁰. Mustafa Efendi, Dersaadet'te devam eden işlerinin bitmemesi üzerine bir ay daha izin almış, izin süresi bittiği halde görev yerine dönmediği için de görevinden azledilmiştir¹⁰¹.

⁹³ *Salname-i Maarif-i Umûmiye* (Der-Saadet, Matbaa-i Amire, 1316), 312-317.

⁹⁴ "Özr-i kavîsi olmayarak hizmet-i tedrisiyesini ifa etmeyen rüşdiye ve idâdiye ve sultaniye ve âliye muallimlerinin kîste'l-yevm hesabıyla maaşları tenzil kılınacak ve bir ay zarfında on gün hizmet-i memuresinde hâzır bulunmayan muallimler kendilerine ba'de'l-ihtar memuriyetlerinden ihraç edilecektir". Bk. *Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi* 186. Madde (Matbaa-i Amire, 24 Cemaziyevvel 1286), 55.

⁹⁵ BOA. MF. İBT, 38/4.

⁹⁶ BOA. MF. İBT, 125/99.

⁹⁷ BOA. MF. İBT, 209/45.

⁹⁸ BOA. MF. MKT, 1008/12, 1.

⁹⁹ BOA. MF. MKT, 1008/12, 2.

¹⁰⁰ BOA. MF. MKT, 1008/12, 3.

¹⁰¹ BOA. MF. MKT, 1023/27; BOA. MF. İBT, 203/99.

1.5.2. Muallimlerin Karşılaştıkları Sorunlar

Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nde görevli öğretmenler zaman zaman idari, sosyal veya ekonomik anlamda sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Mektepte görevli muallim-i evvellerden Abdullah Fevzi Efendi Trabzon Maarif Müdürlüğü'ne yazdığı dilekçesinde görevinden istifa ederek, başka bir yere tayin edilmek istediğini belirtmiştir. Dilekçe ayrıntılı olarak incelendiğinde bu dönemde rüşdiye mekteplerinde görevli muallimlerin görevleri esnasında ne gibi sorunlarla karşı karşıya kaldıkları noktasında bazı ipuçlarına ulaşılmaktadır. Abdullah Fevzi Efendi, muallimlik ve daha önceki memuriyet hayatında görevini adalete uygun bir şekilde yaptığını fakat bu durumun bazı kimselerin hoşuna gitmediğini özellikle de ibtidai mektebi muallim-i evveli ile Rüşdiye Mektebi bevâbı Haric'in kendisi hakkında birçok iftira ortaya attıklarını belirtmiştir. Dilekçesinde, bu iftiraların son bulamayacağını bu nedenle de namus ve haysiyetini korumak için başka bir yere tayinini talep etmiştir. Abdullah Fevzi Efendi dilekçesinin sonuna, Akçaşehir'de ikamet etmekte olan ailesine de maddi destek sağladığından Akçaâbad Rüşdiye Muallim-i Evveliği maaşı olan 400 kuruşla geçinemediğini ilave etmiştir¹⁰². Abdullah Fevzi Efendi'nin dilekçesinde beyan ettiği durum Trabzon Maarif Müdürlüğünden Rüşdiye İdaresine bildirilmiş ve burada yapılan görüşmeler neticesinde Kastamonu Maarif Müdürlüğü'ne bağlı Abana Rüşdiye Mektebi Muallim-i evvelliğine 500 kuruş maaşla tayin edilmesi uygun görülmüştür¹⁰³.

Muallimlerin karşılaştığı bir başka soruna Görele Kazası Rüşdiye Mektebi Muallim-i evveli Mahmud Efendi'nin yaşadıkları örnek olarak verilebilir. Mahmud Efendi, Ünye Rüşdiyesi muallim-i evveli iken rızası olmaksızın Görele Kazası Rüşdiyesi muallim-i evvelliğine becayişi yapılmış sonrasında ise hiç istemediği ve haberi olmadığı halde Hüdavendigâr vilayeti dâhilindeki Bolvadin Rüşdiyesi Muallim-i Evveliğine maaşı 200 kuruş arttırılarak tayin edilmiştir. Bu durum üzerine 18 Kânunuevvel 1310/30 Aralık 1894 İstanbul'da bulunan Maaarif Nezareti'ne gönderdiği şikâyetnamesinde; böyle bir tayinden haberi olmadığını, haberin ailesinde huzursuzluğa sebebiyet verdiğini, validesi ve pederinin ihtiyar oldukları için onlara bakmak zorunda olduğunu ve böyle bir tayine saltanat-ı adalet-i seniyyenin de kâil ve râzı olamayacağını gün gibi ortada olduğunu belirterek en azından Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'ne veya civarda haline münasip bir yere tayininin/becayişinin yapılmasını talep etmiştir¹⁰⁴. Maarif Nezareti, atamalarda muallimlerin isteğine önem vermiş ve genellikle rızaları dışında herhangi bir yere tayinlerine müsaade etmediğinden¹⁰⁵ Mahmud Efendi'nin durumunu görüşerek Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'ne naklinin yapılmasına karar vermiştir¹⁰⁶.

Muallimler, merkezden yapılan tayinler neticesinde açıkta kalma sorunuyla da karşı karşıya kalmışlardır. Akçaâbad Rüşdiye Mektebi Muallim-i sanîliğine 25 Aralık 1909'da tayin edilen Hafız Ali Efendi, bir yandan vazifesini güzel bir şekilde icrâ ederken diğer taraftan mektebin ulûm ve fen muallimliğini yapmaktaydı. Merkezden Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'ne ulûm ve fen mualliminin tayin edilmesi üzerine açıkta kalan Hafız Ali Efendi, durumu Maarif Nezareti'ne bildirdi.

¹⁰² BOA. MF. MKT, 437/54, 13.

¹⁰³ BOA. MF. MKT, 437/54, 16.

¹⁰⁴ BOA. MF. İBT, 43/44.

¹⁰⁵ Hatip Yıldız, "Osmanlı Devleti'nde Mülki (Sivil) Erkek Rüşdiye Muallimlerinin Nitelikleri, Hakları ve Sorumlulukları" *History Studies*, 6/3 (2014): 376.

¹⁰⁶ BOA. MF. İBT, 43/44.

Nezaret'ten gelen cevapta, Trabzon Maarif Müdürlüğü'ne başvuru yapması gerektiği kendisine bildirildi¹⁰⁷.

Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nde görevli muallimlerin sorunları döneme ait yerel basına da yansımıştır. 18 Mart 1911 tarihli Trabzon'da Meşveret isimli gazetenin ilanında; Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nde Fünûn ve Ulûm muallimlikleri maaşlarının az olması nedeniyle her iki muallimlik maaşının birleştirilerek bir muallime verileceği, söz konusu muallimliğe talip olmak isteyenlerin Maarif İdaresi'ne başvurmaları gerektiği yazılmaktaydı¹⁰⁸.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde II. Mahmud devrinde (1808-1839) sivil eğitimin yaygınlaşması amacıyla yapılan reform hareketleri neticesinde rüşdiyelerin ilk nüveleri ortaya çıkmıştır. Takip eden Tanzimat, Islahat ve II. Abdulhamid dönemlerinde hem nitelik ve nicelik bakımından okullaşma oranları artmış hem de eğitimin sistemli bir hal alması için etkileri günümüze kadar da devam eden çeşitli kurullar, meclisler, nezâretler, nizamname ve talimatnameler yayımlanmıştır. 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin on sekizinci maddesinde beş yüz haneye sahip yerleşim birimlerinde Rüşdiye Mektepleri'nin kurulmasına karar verilmesi imparatorluğun dört bir tarafında mekteplerin inşa ve ihya edilmesini sağlamıştır. Nizamname'nin yayımlanmasından 20 yıl sonra Trabzon Vilayeti'e tabi Akçaâbad Kazası'nda da Rüşdiye Mektebi'nin kurulması çalışmalarına başlanmıştır. Akçaâbad Mekteb-i Rüşdiyesi, Devletin, maarifperver Akçaâbad halkının ve dönemin Trabzon Vilayeti Maarif Müdürü Mehmed Celâl Efendi'nin büyük gayretleri ile yaklaşık üç yıl süren inşa sürecinin ardından 20 Şubat 1890 tarihinde yapılan görkemli bir açılışla eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamıştır.

İncelenilen dönem içerisinde Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nde öğretmen ve öğrenci temelinde iki temel problematik tespit edilmiştir. Öğretmenlerin özellikle muallim-i evvelerin sık sık değişmeleri, kendi uzmanlık alanları dışında derslere girmek durumunda kalmaları, sayı ve maaşlarının yetersiz olması, eğitim sürecindeki motivasyonlarının azalmasına sebep olmuştur. Öğrenciler açısından bakıldığında ise bir takım sosyal ve ekonomik şartların öğrencilerin okula devam etmelerini engellediği ifade edilebilir. Bazı öğrenciler hastalık, ebeveynlerinin vefatı gibi nedenlerden bazıları ise uyum sağlayamadıklarından okulu terk etmek durumunda kalmışlardır. Mektebe devam eden öğrenciler, aklî ilimlere nazaran dini ilimlerde daha fazla başarı göstermişlerdir. Öğrencilere anadilleri Türkçe dışında Arapça, Farsça ve Fransızca dersleri de verilmekteydi. Arapça ve Farsça geleneksel Osmanlı eğitim sisteminin etkisiyle verilirken, Fransızca dersleri XIX. yüzyılda başlayan modernleşme hareketlerinin bir neticesi olarak programlarda yer almıştır. Her halükarda Devlet'in son demelerini yaşadığı bir zamanda, ortaokul seviyesinde bir taşra mektebinde dini ve aklî ilimlerin yanı sıra yabancı dil derslerinin müfredatta yer alması, eğitim tarihimiz açısından son derece önemlidir.

Son olarak, rüşdiye mektebi çalışmalarında imtihan cetvellerinde yer alan öğrenci notları analizlerinin yeterince yapılmaması çalışmamızın başka mekteplerle mukayesesi imkânını

¹⁰⁷ BOA. MF. İBT, 456/66.

¹⁰⁸ Melek Öksüz, "20. Yüzyıl Başlarında Akçaabat Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durum Analizi (Trabzonda Meşveret" Gazetesindeki İlanlara Göre)", *Uluslararası Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 1* (İstanbul: Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 394.

zorlaştırmıştır. Rüşdiye mektepleri veya diğer mektep çalışmalarında öğrencilerin derslere göre aldıkları notların analiz edilmesi hem eğitim öğretimin kalitesini ortaya çıkaracak hem de imparatorluğun diğer mektepleri ile bu bağlamda mukayese edilmesini kolaylaştıracaktır. Böylece vilayetler, kazalar veya diğer yerleşim birimlerinde yer alan mekteplerdeki eğitim uygulamaları ve pratiğinin benzerlik ve farklılıkları ile öğrencinin mektepten aldığı verim ortaya çıkarılacaktır. Böylelikle eğitim-ğretim noktasında geçmişte uygulanan yöntemlerin öğrencilerin başarılarına olan olumlu veya olumsuz etkileri tespit edilip günümüzdeki uygulamaların nasıl olması gerektiğine dair bizlere ışık tutacaktır.

Kaynakça

I. Arşiv Kaynakları

1.1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi (MF.MKT): 1008/12; 1023/27; 127/70; 138/69; 139/23; 176/120; 178/142; 252/19; 282/62; 304/9; 336/52; 428/52; 437/54; 472/35.

Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiyye Kalemi (MF.İBT): 125/101; 125/93; 125/99; 147/92; 203/99; 209/29; 209/45; 212/43; 223/19; 230/15; 230/29; 25/18; 306/54; 341/43; 367/71; 38/4; 401/28; 401/52; 420/20; 456/66; 49/66; 49/81; 50/98; 43/44.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e); 1389/41.

1.2. Süreli Yayınlar

Takvim-i Vekâyi. Def'a 280, 12 Muharrem 1261/21 Ocak 1845.

Takvim-i Vekâyi. Def'a 303, 27 Receb 1262/21 Temmuz 1846.

Maarif-i Umûmiye Nezareti Celîlesi idaresinde bulunan mekâtib-i ibtidaiye, darülmuallimin şubeleri, mekâtib-i rüşdiye, idadiye, âliye ile mekâtib-i husûsiye ve ecnebiyenin ve Dersaâdet'de tahrîri icrâ kılınan ve taşrada mevcûd bulunan kütübhanelerin istatistiği: 1311-1312 sene-i dersiye-i maliyesine mahsustur. Darülhilafetü'l-Âliyye: Matba-yı Amire, 1318.

Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi. Matbaa-i Amire, 24 Cemaziyelevvel 1286.

Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi. madde 18. Matbaa-i Amire: 24 Cemaziyelevvel 1286.

1.3. Salnâmeler

Salname-i Maarif-i Umûmiyye. Matbaa-i Amire, Der-Saadet, 1316.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiyye. Matbaa-i Amire, 1316.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiyye. Matbaa-i Amire, 1317.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiyye. Matbaa-i Amire, 1318.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiyye. Matbaa-i Amire, 1319.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiyye. Matbaa-i Amire, 1321.

Salname-i Trabzon, Trabzon: Trabzon Vilayeti Matbaası, 1311.

Salname-i Trabzon. Trabzon: Trabzon Vilayeti Matbaası, 1313.

Salname-i Trabzon. Trabzon: Trabzon Vilayeti Matbaası, 1316.

Salname-i Trabzon. Trabzon: Trabzon Vilayeti Matbaası, 1318.

Salname-i Trabzon. Trabzon: Trabzon Vilayeti Matbaası, 1319.

Salname-i Trabzon. Trabzon: Trabzon Vilayeti Matbaası, 1320.

Salname-i Trabzon. Trabzon: Trabzon Vilayeti Matbaası, 1321.

Salname-i Trabzon. Trabzon: Trabzon Vilayeti Matbaası, 1322.

Salname-i Trabzon. Trabzon: Trabzon Vilayeti Matbaası, 1309.

2. Kaynak Eserler ve İncelemeler

Akyıldız, Ali. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*. İstanbul: Eren Yayınları, 1993.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2021)*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021.

Albayrak, Hüseyin. *Trabzon Milli Eğitim Tarihi 3*. İstanbul: T.C. Trabzon Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları, 2008.

Ali Cevad, *Memâlik-i Osmaniyyenin Tarih ve Coğrafya Lûgati*, Kısım-ı evvel. Der-saadet: Mahmud Bey Matbaası, 1313.

Ali Rıza, *Atlaslı Memalik-i Osmaniyye Coğrafyası*, Kısım-ı Sâni. İstanbul: Mühendishane-i Berr-i Hümayun Matbaası, 1318.

Alkan, Mehmet Ö. “Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri 1839-1924.” *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, ed. Halil İnalçık ve Şevket Pamuk. Ankara: T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 2000.

Altan, Bilal. “Cizre Kazası Rüşdiye Mektebi.” *Tarihin İzinde Bir Ömür Prof. Dr. Nuri Yavuz'a Armağan*, Necdet Hayta, Bahattin Demirtaş ve Mustafa Can. Ankara: Berikan Yayınevi, 2019.

Altınova Şahin, Ayşegül. *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Aydın, Mithat. “Denizli'de Rüşdiyelerin Kuruluşu ve Gelişimi.” *Bellekten* 75/274 (2011): 815-844.

Aygün, Necmettin. “XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Yapı.” *Karadeniz Araştırmaları* 5/17 (2008): 75-111.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.

Bilirli, Tahir. “Osmanlı Devleti'nde Modern Eğitim Kurumlarından Rüşdiye Mektepleri: Çaycuma Rüşdiye Mektebi Örneği.” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 10/4 (2021): 3834-3852.

Binbaşıoğlu, Cavit. *Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.

Bozan, Oktay. “Osmanlı Modernleşme Döneminde Çüngüş Nahiyesinde Rüşdiye Mektebi.” *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi* 1/6 (2021): 43-59.

Budak, Özlem Muraz. “Ayıntab Kazası Eğitim Kurumları (1839-1876).” *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5/17 (2018): 277-294.

- Cengiz, Abdullah ve Mehmet Karataş. “Ayaş Rüşdiye Mektebi.” *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24 (2020): 105-116.
- Çadircı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Çakmak, Biray ve Buket Gökçeoğlu. “Milas Kazası Erkek Rüşdiye Mektebi.” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)* 25 (2016): 41-64.
- Çetin, Sadık. “Osmanlı Taşrasında Bir Eğitim Kurumu: Gostivar Mekteb-i Rüşdiyesi.” *Turkish Studies* 17/6 (2022): 1297-1311.
- Çimer, Atilla. “Öğretmen Yetiştirme Tarihi ve Güncel Gelişmeler.” *Eğitime Giriş*, Haluk Özmen ve Durmuş Ekiz Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2020.
- Demirel, Muammer. “Türk Eğitim Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri.” *Türkler Ansiklopedisi*, 15. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Demirel, Yurda. “Bayburt'ta Modern Bir Eğitim Kurumu Bayburt Rüşdiyesi.” *Erdem* 73 (2017): 43-64.
- Dumanoglu, Sevim Ceylan. “Osmanlı Devleti Tanzimat Dönemi Eğitim Faaliyetleri.” *Türk Eğitim Tarihi*, Mustafa Kılınç ve Songül Keçeci Kurt. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2019.
- Ergin, Osman. *Türk Maarif Tarihi I-II*. İstanbul: 1977.
- Erken, İlkey. “II. Abdülhamid Devri'nde İşkodra Vilayetinde Rüşdiyeler.” *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 10/2 (2021): 463-507.
- Erken, İlkey. “Müstakil Serfiçe Sancağının Teşkilî ve İdaresi (1881-1888).” *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 44 (2021): 203-223.
- Gönüllü, Ali Rıza. “Alanya Rüşdiye Mektebi (1861-1913).” *Erdem*, 0/73 (2017): 65-88.
- Gündüz, Mustafa. *Osmanlı Eğitim Mirası*. Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2015.
- Hızlı, Mefail. “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler.” *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008): 25-46.
- <http://isd.ilem.org.tr/detay/747>. (erişim 02.03.2023).
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. “Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim.” *Osmanlı Uygarlığı*, Halil İnalçık ve Günsel Renda. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Kabak, Onur. “XVI. Yüzyılda Serfiçe.” *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi* 1 (2020): 119-148.
- Kısa, Ahmet. “Osmanlı Modern Eğitim Anlayışının Taşraya Yansımalarına Bir Örnek: Tefenni Rüşdiye Mektebi.” *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 56 (2022): 151-166.

- Kısa, Ahmet. *Osmanlı Modern Eğitim Anlayışının Antalya'ya Yansımaları: İbtidâî Mektepler (İlkokullar)/Rüştiyeler (Ortaokullar)*. Ankara: Nobel Yayınları, 2023.
- Koçer, Hasan Ali. *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Kodaman, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Köksal, Ahmet. "Vilayet Salnamelerine Göre Trabzon'da Dini Hayat (1869-1905)." *1. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu II*, Şenol Saylan ve Betül Saylan. İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. çev., Metin Kıratlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- M. Zeki Pakalın, "Rüşdiye." *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004.
- Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nafi, *Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilatı ve İcraatı*. Musahhihi: Mehmed Âli ibn Kemal. Matbaa-i Amire, 1338.
- Mehmed Salâhî. "Rüşd." *Kâmûs-ı Osmânî III*. İstanbul: Mahmud Beg Matbaası, 1313.
- Nalcı, Ahmet. "Osmanlı Eğitiminde Modernleşme Gayretlerinin Taşraya Yansıması: Adıyaman, Besni ve Kâhta Erkek Rüşdiyeleri Orneği." *Tarih ve Gelecek Dergisi 7* (2021): 33-61.
- Okkalı, İlkay Canan ve Sevgi Çakmak. "Rüştiye Mektepleri: Akçaabat Mekteb-i Rüştiye Örneği." *Uluslararası Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 1*. İstanbul: Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.
- Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2008.
- Öksüz, Melek. "20. Yüzyıl Başlarında Akçaabat Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durum Analizi ("Trabzon'da Meşveret" Gazetesindeki İlanlara Göre)." *Uluslararası Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 1*. İstanbul: Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.
- Örenç, Ali Fuat. "Silvan Rüşdiye Mektebi ve Tedrisatı." *Sultanlar Şehri Silvan, (Eğitim-Kültür-Medeniyet)*, Oktay Bozan, Mutlu Saylık, İbrahim Tavukçu ve Burak Kazan. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021.
- Özgen, Özden. "Cumhuriyet Öncesi Hakkâri'de Eğitim." *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 10/23* (2018): 27-47.
- Özlu, Zeynel ve Kerim Tiryaki. "Osmanlı Döneminde Akçaabat'ta Sosyo-Ekonomik Durum (1869-1904)." *Uluslararası Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 1*. İstanbul: Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.
- Öztürk, Cemil. "Rüşdiye." *TDV İslâm Ansiklopedisi, XXXV*. İstanbul 2008.
- Sakaoğlu, Necdet. *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

- Sarıköse, Selma Turhan. "Bartın Rüştiye Mektebi." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 9/5 (2020): 3126-3147.
- Saydam, Abdullah. "XIX. Yüzyılda Reform İhtiyacının Taşradaki Yansımalarına Bir Örnek: Akçaâbad Kazası." *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* XXI/21 (2001): 175-176.
- Somel, Selçuk Akşin. *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Şemseddin Sami. "Rüşdiye." *Kamûs-ı Türkî*. Dersaadet: İkdam Matbaası, 1317.
- Taşkın, Ünal. "Ayıntap Rüşdiyesi." *Gaziantep Üniversitesi Ayıntap Araştırmaları Dergisi* 3 (2020): 53-63.
- Tekdal, Danyal. "Osmanlı Modernleşme Döneminde Bir Taşra Okulu: Malatya Erkek Rüşdiyesi (1870-1899)." *Şarkiyat* 12/3 (2020): 369-409.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- Uğuz, Sacit ve Yakup Karataş. "Tarsus Rüşdiyesi'nden Misak-ı Millî İlkokulu'na Bir Okulun Gelişimi ve Dönüşümü." *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10/22 (2013): 47-64.
- Unat, Faik Reşit. *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1964.
- Ünal, Uğur. *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri (1897-1907)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Yıldız, Hatip ve Abdullah Cengiz. "Osmanlı Modernleşme Döneminde Bozok Yozgat Sancağı'nda Açılan Rüşdiye Mekteplerinin Durumu." *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19 (2017): 93-110.
- Yıldız, Hatip. "Osmanlı Devleti'nde Mülki (Sivil) Erkek Rüşdiye Muallimlerinin Nitelikleri, Hakları ve Sorumlulukları." *History Studies* 6/3 (2014): 369-382.

Ekler

Ek 1. Akçaâbad Rüşdiye Mektebi'nin resmî olarak açılışı (BOA, MF.MKT, 139/23)

**Trabzon Vilâyeti
Maârif Müdiriyeti
Âdet
10**

Hüve

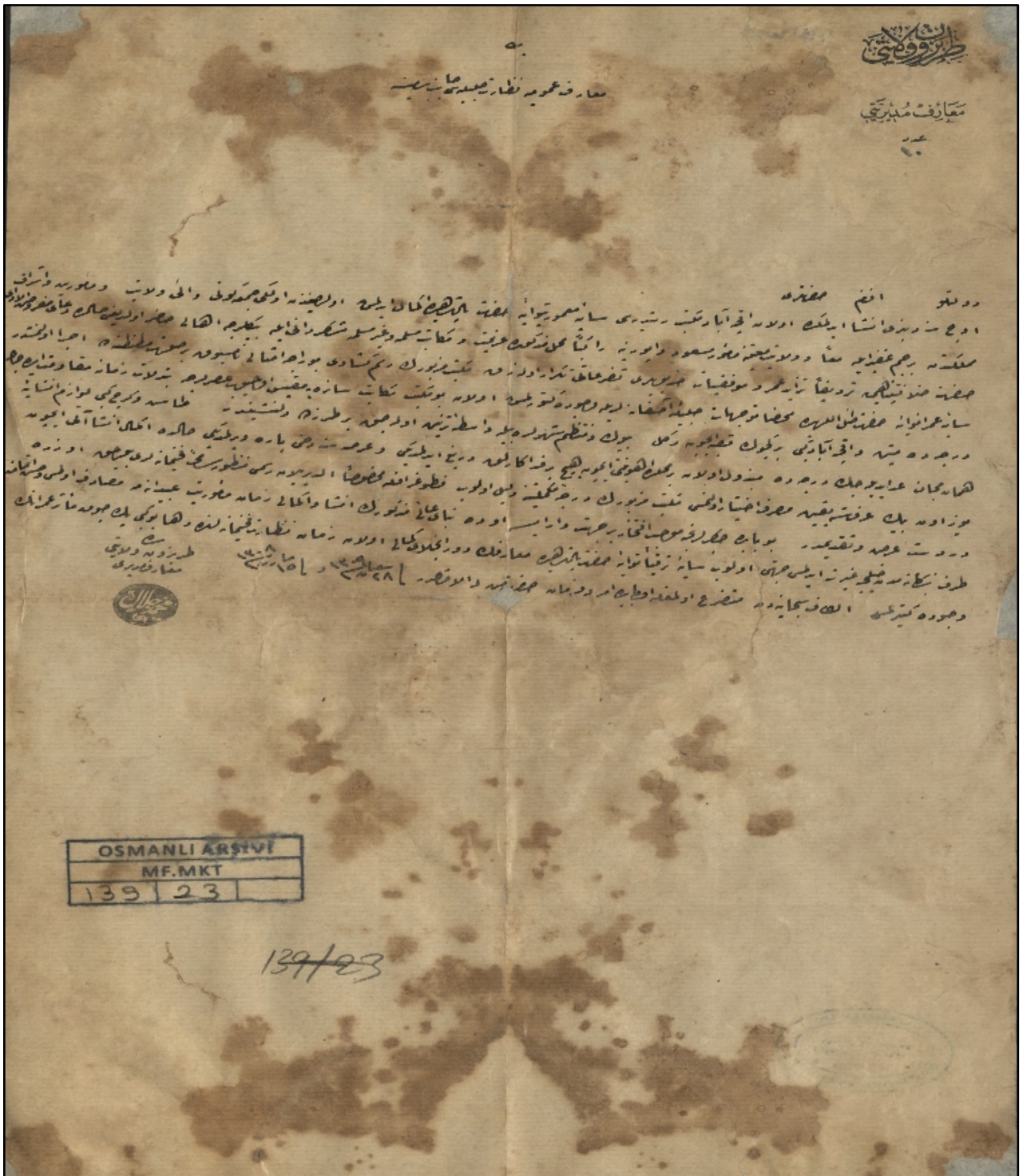
Maârif-i Umûmîye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i Sâmiyesine

Devletlü Efendim Hazretleri

Üç seneden berü inşa idilmekte olan Akçaâbad mekteb-i rüşdiyesi sâye-i mâmûriyet-vaye-i hazreti padişâhide ikmâl edilmiş olduğundan evvelki cum'a günü val-i vilayet ve me'murin ve eşraf-ı memlekette bir cemm-i ğafir ile maan ve vilayet maîyetine me'mur Mesûd vapuruna râkiben mahal-i mezkûre azimet ve mekâtib-i müslime ve gayr-i müslime şakirdanı ile binlerce ahali hazır olduğu halde dua-yı mefrûz alarak hazreti hilafet-penahi terdîfen tezâyüd-i ömr ve muvaffakiyat-ı hidivîleri tazarruât-ı tekrar olarak mekteb-i mezbûrun resmî küşâdı buraca misâl-i na-mesbûk bir sûret-i mutantanada icrâ olunmuştur. Sâye-i ümran-vâye-i hazret-i zillüllahide mahzâ tevcihat-ı celîle-i asifâneleriyle vücûda getirülmüş olan bu mekteb mekâtib-i sâireye mekîs-i olmayub asırlarca tebeddülât-ı zamana mukâvemet idecek derecede müteyemmin ve Akçaabâd gibi bir küçük kasaba için değil büyük ve muntazam şehirlere bile vasıta-ı tezyin olacak bir tarzda dil-nişindir. Taş ve kireç gibi levâzım-ı inşâiyye heman meccan-ı 'add idilecek derecede mezbûl olan bir mahalde ehveniyeti için hiçbir fedakârlık ve diriğ idilmediği ve arsasına dahi pare virilmediği halde ikmâl-i inşaatı için yüz on bin guruşa yakın masraf-ı ihtiyâr olunması mekteb-i mezbûrun derece-i mükemmeliyetine delil olup fotoğrafla mahsûsan aldırılan resm-i manzûr-ı sâmi-i fehîmâneleri buyrulmak üzere derdest-i arz ve takdimdir. Bu bâbda çâkerlerince müceb-i iftihar bir cihet var ise o da bina-yı âli-i mezkûrun inşa ve ikmalî zaman-ı me'muriyet-i âbidâneme müsadif olmuş hüsn-i itmâmına taraf-ı bendegânemden haylice gayret edilmiş ciheti olup sâye-i terakkiyat-vâye-i hazret-i padişahide maârifin devr-i incilâ-yı kemâli olan zaman-ı nezâret-i fehîmânelerinde daha bu gibi pek çok müessir-i ümrânın vücûda getirilmiş eltaf-ı sübhaniyede mutazarrı' olmakla ol-bâbda emr û ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

fi 28 Şaban sene 1309 ve fi 15 Mart sene 1308

**Bende
Trabzon Vilayeti Maârif Müdiri
Mehmed Celâl**

OSMANLI ARŞIVI
MF.MKT
139/23

139/23